

Vladimir Marković

Dalmatinske crkve 17. i 18. stoljeća sa šiljastim bačvastim svodom i pojasnicama – ishodišta i putovi usvajanja

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 20. 9. 2008. – Prihvaćen 10. 10. 2008.

UDK: 726.54(497.5Dalmacija) "16/17"

Sažetak

U Dalmaciji se od 15. do kraja 18. stoljeća grade crkve nadsvođene lomljenom bačvom pojačanom pojasnicama. U 15. i 16. stoljeću to su uglavnom redovničke crkve, a potom se isto konstrukcijsko rješenje svoda ponavlja u nizu župnih crkava, osobito na području Hvarske biskupije. Podrijetlo šiljastog bačvastog svoda s pojasnicama je u južnofrancusko-katalonskoj romanici. Kasni odjeci kasnosrednjovjekovnoga graditeljstva u Dalmaciji ostvareni su kao posljedica hodočasničkih putovanja u svetišta zapadnog Sredozemlja (Santiago de Compostela), a potaknuti su, prema autorovu mišljenju, istodobnim političkim zbivanjima, određenim sukobima s islamom. S jedne strane španjolski se teritorij oslobađa od Arapa, a s druge u Dalmaciji turska

osvajanja krajem 15. i u 16. stoljeću sežu do zidina njezinih gradova. U takvim povijesnim okolnostima ponavljanje arhitektonske forme iz zemalja koje se pobjednički bore protiv zajedničkoga neprijatelja kršćanstva ima simboličko, gotovo zavjetno značenje. Iste, već ranije uočene utjecaje (E. Dyggve) autor prepoznaje i u nacrtnoj shemi Šibenske katedrale.

Kada se isti konstrukcijski sistem ponavlja u kasnijim crkvama, mahom župnima 18. stoljeća, bili su već zaboravljeni njegovi daleki izvori u zemljama zapadnog Sredozemlja. On je postao dio lokalne tradicije.

Ključne riječi: *Arhitektura, 17. stoljeće, 18. stoljeće, Dalmacija, šiljasti bačvasti svod s pojasnicama, ishodišta, recepcija*

Crkve nadsvođene šiljastim bačvastim svodom pojačanim pojasnicama u 17. i 18. stoljeću široko su rasprostranjene Dalmacijom. Nalazimo ih na šibenskom i mosorskom području te na velikim srednjodalmatinskim otocima Hvaru, Braču i Visu. Taj se kasnosrednjovjekovni konstrukcijski sistem svodnog rješenja javlja znatno ranije, vjerojatno već u 14., a sigurno u 15. stoljeću, i nastavlja se primjenjivati izuzetno dugo, sve do posljednjih desetljeća 18. stoljeća, a u pojedinim primjerima čak i u 19. stoljeću. Dakle, više od pola tisućljeća! U kasnijem razdoblju izgradnja je takvih crkava učestalija nego ranije i to ne samo jednobrodnih, nego i složenijih struktura višebrodnih građevina.

Tijekom dugog razdoblja izgradnje crkava nadsvođenih lomljenom bačvom s pojasnicama nema promjena u konstrukcijskom sistemu, ali se njihova međusobna vremenska razmaknutost prepoznaje po arhitektonskoj plastici, njezinim oblicima i načinu primjene. Po tim se značajkama crkve mogu razvrstati u »mikroregionalne« skupine. Pojedine crkve su pak izdvojene, »usamljene«, bilo da se u njima susreću višestruka iskustva onodobne arhitektonske prakse – što pokazuje Crkva Gospe od Vrhpoljca kraj Šibenika, ili se razlikuju po tome što ih određuje neki stariji stilski karakteristični predložak koji prethodi pojavi šiljastog

svoda, kao kod Župne crkve u Gornjem Humcu na otoku Braču. U pogledu vremena izgradnje najkonzistentnija je skupina crkava u Poljicima iz 18. stoljeća, a predložak im je Župna crkva sv. Mihovila u Omišu.

Izgradnja Župne crkve sv. Mihovila u Omišu započela je početkom 17. stoljeća. Po arhivskim podacima radovi su 1606. godine već u tijeku, »kad je omiški providur odobrio molbu da se za gradnju te omiške crkve daje i deseti dio nameta na izvoz sira«. ¹ Crkva je dovršena 1618. godine, kada su posvećeni glavni i bočni oltar. ² Na glavnom portalu uklesan je natpis datiran 1621. godinom: HAEC PORTA DOMINI NOTAS FACIT VIAS RECTOS ANNO DOMINI MDCXXI.

Arhitektura Crkve sv. Mihovila sigurno je među najuspješnijim realizacijama onodobnoga dalmatinskoga graditeljstva i u stilskom pogledu pokazuje istu »otvorenost« kasnosrednjovjekovnim kao i renesansnim iskustvima. Crkva je prostrana, njezin brod je velika, naglašeno visoka dvorana s uzdužnim zidovima podijeljenim lezenama. Na lezenama se nastavljaju jednako istaknute pojasnice šiljastog bačvastog svoda. Odvaja ih uski vijenac obratima istaknut iznad lezena. Takav konstrukcijski sistem, i plastički oblici kojima je ostvaren, pripadaju tematici kasnosrednjovjekovne arhitekture. Ali vijenac koji odvaja uzdužne zidove od

Župna crkva sv. Mihovila, Omiš, unutrašnjost
Parish Church of St Michael, Omiš, interior

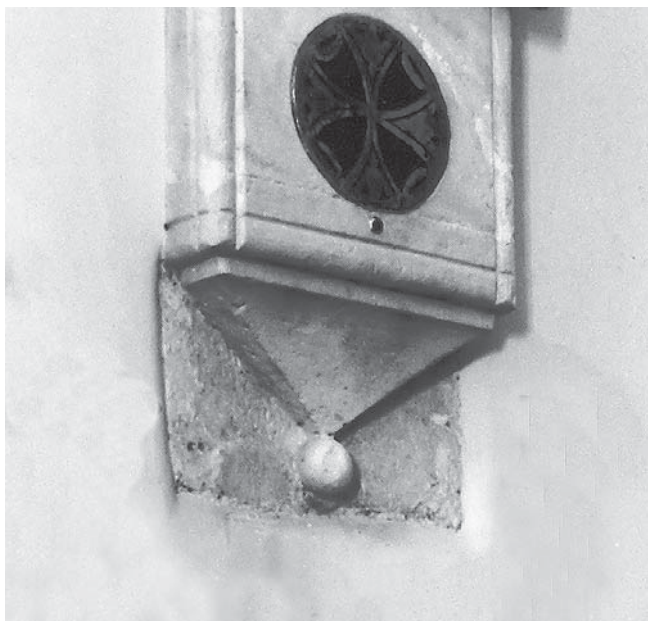
svoda nastavlja se i pročelnim zidom a i onim koji zaključuje brod na strani svetišta. Tu vijenac ne odjeljuje zidove od svoda, dvije različite zidne plohe, nego dijeli istu zidnu plohu na manje površine, tako da je ovdje njegova uloga »metrička«. Je li to samo znak višeg arhitektonskog reda koji nadilazi standarde onodobne dalmatinske arhitektonske prakse ili se taj postupak može smatrati karakterističnim za oblikovanje renesansne arhitekture, u kojoj zidna plastika dijeli ravne površine i tako naglašava geometriju prostornog volumena što ga ona omeđuje? Ista namjera ostvarena je i simetričnom postavom jednakoga kružnog otvora na pročelnom i svetišnom zidu broda kako bi se uspostavila uravnotežena cjelina broda, karakteristična za renesansnu arhitekturu.

Rječniku renesansne arhitekture sigurno pripadaju i kapiteli pilastara trijumfalnoga luka, jer ih zaključuje sima postavljena iznad kaneliranog vrata. Takav oblik kapitela primjenjuje se i drugdje u Dalmaciji u 16. i prvim godi-

nama 17. stoljeća: na stupcima kapele sv. Roka prigradene 1525. godine Korčulanskoj katedrali, u Dominikanskoj crkvi sv. Marka u Hvaru te u Župnoj crkvi u Starigradu, gdje jednaki kapiteli zaključuju stupce i pilastre koji dijele brodove i traveje.³ Porijeklo tako oblikovanog kapitela u ranoj je renesansi. Nalazimo ga u Veneciji krajem 15. stoljeća u kapeli Cornaro Crkve SS. Apostoli, a Mauro Codussi istim tipom kapitela (ali postavljenim na konzole) podupire pete svoda u Crkvi S. Zaccharia. Već ranije, u osmom desetljeću, primjenjuje ih Cronaca u Firenci, na pilastrima Crkve S. Salvatore al Monte, u sljedećem desetljeću javljaju se u atriju Crkve S. Maria Maddalena dei Pazzi Giuliana di Sangalla. Također krajem 15. stoljeća prikazani su na slici *La Città ideale* iz Nacionalne galerije u Markama u Urbinu, gdje zaključuju stupce u prizemlju palače na desnoj strani slike. Dakle, isti tip kapitela koji se javlja u Dalmaciji u 16. stoljeću već je krajem *quattrocenta* u talijanskim središtima rane renesanse. Njegovu vezu s

Dominikanska crkva, Hvar, kapitel pilastra
Dominican Church, Hvar, capital of pilaster

Župna crkva sv. Mihovila, Omiš, konzola koja nosi lezenu
Parish Church of St Michael, Omiš, bracket bearing transverse rib

Župna crkva sv. Mihovila, Omiš, bočno pročelje
Parish Church of St Michael, Omiš, side façade

antičkim redovima arhitekture teško je točno odrediti.⁴ Kaneliranog je vrata kao i dorski kapitel, ali zaključna mu ploča nema oblik dorskog ehina, nego mu je profil sličan simi, dakle oblika je koji se ponavlja na zaključku okvira prozora i portala, te u vrhu pročelja renesansnih građevina i na našoj obali. U Šibenskoj katedrali karakterističan je za dijelove koje gradi Nikola Firentinac, a to je sigurno pospješilo usvajanje nacrtno istih profilacija i drugdje u Dalmaciji. Isti se profil s kaneliranom uskom trakom, kao i kod ranije spomenutih kapitela, ponavlja u Veneciji na arhitekturi, grobnicama i drvenim okvirima poliptiha u drugoj polovici 15. stoljeća. U Dalmaciji se jednako primjenjuje na kamenom namještaju i okulusima crkvenih pročelja, pa su vjerojatno višestruki putovi njegova usvajanja i širenja u dalmatinskoj arhitekturi renesansnog razdoblja.

Za arhitektonsku plastiku omiške crkve karakteristične su i konzole na koje se oslanjaju lezene u njezinu brodu. Naime, lezene na koje se nastavljaju pojasnice svoda ne sežu do poda, nego se oslanjaju na konzole podignute približno dva metra od poda crkve.⁵ Konzole su trokutne. Zaključnu profiliranu ploču nosi trokutni potporanj konkavno uvučenih stranica i s donje strane ovješnim malim kuglastim oblikom. U sličnim varijantama oblikovana konzola javlja već u kasnoj gotici, a s ovješnim malim geometrijskim oblikom, čini se, tek u *quattrocentu*, kada se usvaja i u sjevernim krajevima Hrvatske. U Iloku, na primjer, svakako prije turske okupacije 1526. godine, o čemu svjedoči konzola koja se čuva u lapidariju muzeja. Iste konzole u Firenci nose pete svodova u Brunelleschijevu Ospedale degli Innocenti u Firenci, u sobama »komornika« (*camera del »camerlengo«*) i »namje-

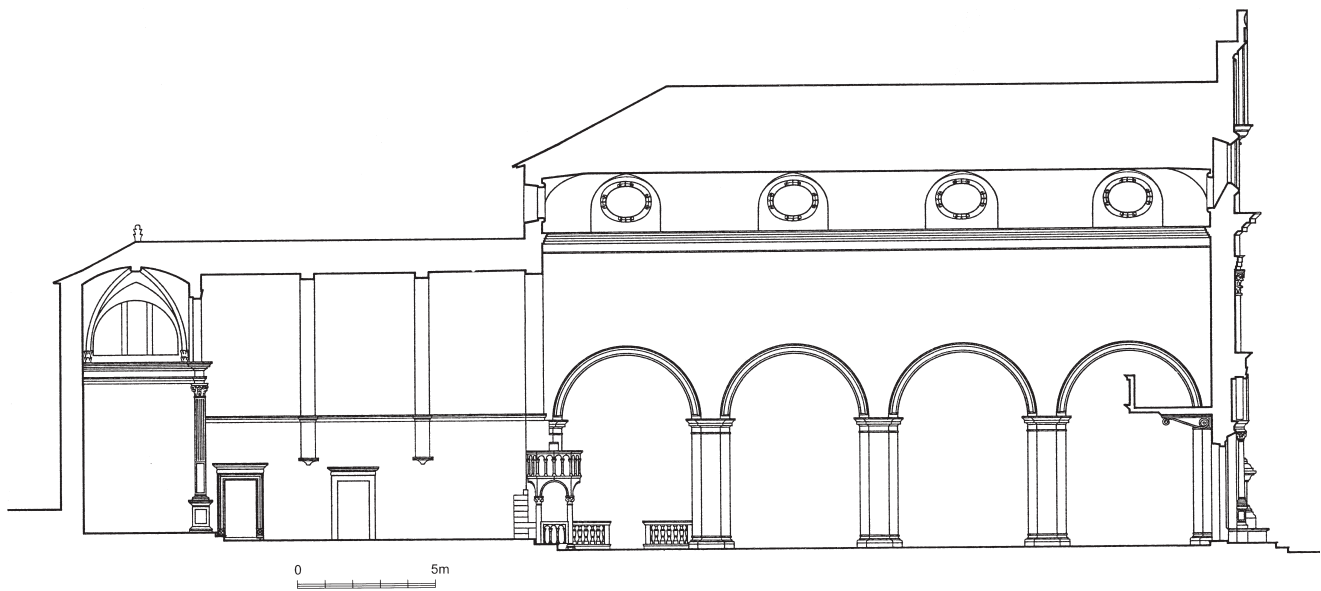
Župna crkva sv. Mihovila, Omiš, glavni portal
Parish Church of St Michael, Omiš, main portal

štenika« (*camera del »commesso«*), građenima neposredno poslije majstorove smrti 1436. godine.⁶

Krenimo potom smjerom prema Dalmaciji, u Veneciju. Ondje ih ponavlja Mauro Codussi nakon što je u Firenci upoznao ranorenesansnu arhitekturu. U Crkvi S. Zaccharia konzole nose već spomenute kapitele s kaneliranim vratom koji podupiru svodove u uglovima bočnih brodova.⁷ (Dakle, primjenjuje ih prije 1486., jer te je godine primio isplatu za izgradnju svodova.). Gradeći Crkvu Santa Maria Formosa, poslije 1491. godine, na iste je konzole, u srednjem brodu i transeptu, podigao pseudodorske kapitele koji nose pete križno bačvastog svoda.⁸

Navedeni primjeri konzola, kao i prethodno kapitela, nisu spomenuti s namjerom da se odrede predlošci i smjerovi njihova usvajanja u Dalmaciji, nego samo da bi se pokazala

učestalost njihove primjene. Jer predložak za konzole i na njih oslonjene lezene u omiškoj župnoj crkvi može se naći dalje u Dalmaciji: u koru Hvarske katedrale, a kor je, kao i brod omiške crkve, nadsvodjen šiljastom bačvom s pojasnicama. Te podudarnosti upućuju na to da je graditeljima omiške crkve kao predložak poslužio stotinjak godina stariji kor. Naime, sudeći po tome što se konzole istog oblika u Veneciji primjenjuju krajem 15. stoljeća, moglo bi se zaključiti da je kor izgrađen oko 1500. godine i da njime započinje pothvat podizanja nove Hvarske katedrale, koji se nastavlja projektiranjem pročelja i njegovom izgradnjom neposredno prije 1540. godine.⁹ Međutim, rješenje s lezenama podignutima na konzole ostvareno je u Dalmaciji i u crkvi Dominikanskog samostana na otoku Čiovu, u njezinu brodu, koji je također nadsvodjen šiljastom bačvom s pojasnicama. Konzole su ov-

Katedrala, Hvar, uzdužni presjek (arhitektonska snimka: I. Tenšek, D. Stepinac)
Cathedral, Hvar, longitudinal section

dje nešto drugačije, premda i one renesansnog oblika, ali lezene i pojasnice su, kao i u Omišu, obrubljene oblim štapom, koji ne nalazimo u Hvarskoj katedrali. Dominikanska crkva bila je znamenito hodočasničko mjesto u Dalmaciji, sigurno znano i Omišanima, pa su pred zadatkom izgradnje svoje crkve mogli primijeniti ista arhitektonska rješenja. Samostan na Čiovu građen je između 1437. i 1458. godine,¹⁰ ali točni podaci o izgradnji crkve nisu poznati. Po njezinoj građevnoj strukturi prepoznaje se da su brod i apsida povišeni zbog naknadne izgradnje njihovih svodova. To se moralo dogoditi svakako prije izgradnje omiške crkve, sudeći po profilaciji koja obrubljuje tijela lezana i završava malim lisnatim kapitelnim oblikom, karakterističnim za gotičko-renesansnu arhitektonsku plastiku.

Nakon unutrašnjosti Župne crkve u Omišu razmotrimo arhitektonske elemente njezinih pročelja. Šiljasti prozor apside, kao i trokutno usječeni žlijeb koji zaključuje nisku bazu bočnog pročelja – to »rezanje« i dubljenje, baratanje sjenom umjesto volumenom – gotičkog su podrijetla. Isto tako gotičkom poimanju plastike pripada i vijenac koji dijeli cijelu dužinu istog bočnog pročelja i apside, jer grade ga dva jednaka poluobljučasta usko približena pruta. Ali sama namjera da se vijencem podijeli zidna ploha pročelja u dvije zone znak je renesansnog stila, kojemu pripada i zaključna njegova sima pojačana nizom malih kockastih konzola. I bočni je portal renesansni, s okvirom stepenasto raslojenim plitkim trakama. Zaključen je friznom zonom, na kojoj je natpis ispisan rimskom kapitalom, te polukružnim zabatnim poljem obrubljenim jednako raščlanjenom masivnom profilacijom. Isto stilsko određenje potvrđuju i visoki polukružno zaključeni prozori broda crkve obrubljeni širokom trakom istaknuta vanjskog ruba.

Glavni portal, međutim, nacrtom i ornamentalno plastičkom dekoracijom pokazuje neposrednije veze s aktualnom mani-

rističkom kulturom. Nacrtna osnova portala ima ishodište u trijumfalnom luku Sergijevaca iz Pule, zbog parova stupova podignutih na postamente s obje strane polukružno završenog ulaznog otvora i iznad njih gređa istaknutog obratima. Isto je ishodište zajedničko mnogim renesansnim portalima – od venecijanskog Arsenala i portala Alfonsa Aragonskog na Castelnuovo u Napulju do mnogobrojnih kasnijih, pa i onih na apulijskim crkvama, koji ponavljaju spomenuti napuljski predložak, na primjer Katedrala u Galatini iz 1663. godine. Apulijskim primjerima blizak je portal omiške crkve, naročito vrstom, mjestom i obiljem ornamentike. Ona premrežuje sve arhitektonske dijelove – tijela stupova, njihove baze, gređe i profilacije presječenog zabata. Ali lavlje glave na postamentima stupova gotovo su jednake onima koje istih godina Ivan Pomenić kleše u Hvarskoj katedrali, na postamentima pilastara uz rub trijumfalnog luka apside koju je prigradio koru (1621.–1623.).

Konstruktivsko rješenje Župne crkve u Omišu potaknulo je izgradnju crkava u nekoliko poljičkih sela u brdovitom zaleđu grada. Brod im je također nadstvođen lomljenom bačvom s pojasnicama. Te crkve malih seoskih župa građene su u 18. stoljeću. Omiškom predlošku najbliže su one u Gatima i Tugarima. U objema crkvama, naime, lezene također ne sežu do poda. U Gatima ih, jednako kao i u omiškoj crkvi, nose konzole, ali meko povijena obrisa, što ukazuje na kasno vrijeme izgradnje. Konzole su grublje klesane, lezene nemaju rubne profilacije. U Župnoj crkvi u Tugarima arhitektonska plastika još je skromnija: izostavljene su konzole, a donji kraj lezana samo je zaobljen. Ali u objema crkvama obratima istaknuti odsječak vijenca koji dijeli zidove od svoda ima umnožene i jače istaknute profilacije, pa su lezene tako »preobražene« u pilastre.

U još se dva poljička sela ponavlja šiljasti bačvasti svod s pojasnicama. Župna crkva u Podgrađu, posvećena 1762.

Župna crkva sv. Ciprijana, Gata, unutrašnjost
Parish Church of St Cyprianus, Gata, interior

Župna crkva Uznesenja Bl. Dj. Marije, Podgrađe, unutrašnjost
Parish Church of the Assumption, Podgrađe, interior

godine,¹¹ umjesto lezena oslonjenih na konzole ima pilastre koji sežu do poda. A rješenje bočnih zidova lađe upućuje na veze sa stilskim razdobljima nekoliko stoljeća ranijim od izgradnje omiške crkve, jer njihove široke i plitke niše preuzete su iz romaničke arhitekture.

Od arhitekture omiškog Sv. Mihovila odstupa i Župna crkva u Ostrvici zbog izostavljenog vijenca koji dijeli zidove od svoda. Razlog vjerojatno objašnjava natpis na nadvratniku portala, na kojem je uz datum 23. travnja 1795. upisana i 1452. godina. Ta bi se godina mogla odnositi na prethodnu crkvu. Sačuvani su zidovi njezine apsida sa zazidanim uskim, šiljasto završenim prozorima. Njezin brod također je mogao imati lomljeni bačvasti svod s pojasnicama, koji je ponovljen izgradnjom nove crkve. Međutim, usporedba svih navedenih poljičkih primjera pokazuje da su graditelji crkve u Tugarima ostvarili najhrabriji odmak od zajedničkih odrednica ove tipske skupine, postavljanjem para visokih niša namijenjenih bočnim oltarima, te osobito pročeljem koje su oblikovali slobodom pučke maštovitosti »nadahnete« kasnom gotikom i njezinim mekim preklapanjem poluobličastih masivnih profila. Okvirom portala seže široka prutasta profilacija s kuglastim oblicima u sredini i na krajevima nadvratnika. Oni se ponavljaju na uglovima monolitne ploče u koju je usječena rozeta i na zrakasto postavljenim prutovima koji dijele njezin svijetli otvor. Vrh ploče zaključuju u punom volumenu istaknute, »arhaiski« zaobljene glave. Rozeta je podignuta iznad portala jednako pučki oblikovanog reljefa s likom splitskog biskupa Antona Kadčića. Na reljefu je i natpis na bosančici koji spominje biskupa i početak gradnje crkve 1739. godine: »ANTON KADČIĆ ARCIBISKUP SPLITSKI NA 1739 OVA SE CRKVA OGRADI PO NAREDBI PRISVITLOGA GNA ARKIBISKUPA KADČIĆA

ZA KNEŽIJE VELIKE GNA KNEZA IVE NOVAKOVIĆA I KNEZA MARKA BARIĆA A ZA KURATIJE GNA DON ILE RADIĆA I B(i)STI DONIKOLA NEIMAR OD GRAĐ«. Crkva još nije bila nadsvođena i nije bila u funkciji prilikom vizitacije splitskoga nadbiskupa Pacifika Bizze 1748. godine. Posvećena je 1753. godine.¹²

Zbog istovjetne svodne konstrukcije s omiškom župnom crkvom župne crkve u Tugarima, Ostrvici, Gatima i Podgrađu možemo nazvati omiškom skupinom. Njihove su apside, kao i crkve u Omišu, znatno uže i niže od broda, pravokutnog su oblika i bačvasto nadsvođene.¹³ Podudarnosti međutim ne sežu dalje. Građa zidova izvedena im je grubim i često nejednakim klesancima, arhitektonska plastika jednostavna je i ponavlja iste, stilski nekarakteristične oblike, ili je iznimno, u crkvi u Gatima, dosegnuta sloboda pučke maštovitosti, izvedene iz gotičke dekoracije. Daleko su plastički oblici tih crkava od klesarske finoće i stilske razgovijetnosti koje određuju stereometriju njihova omiškog predloška. Također je u stilskom pogledu karakteristična razlika da (osim crkve u Podgrađu) umjesto lezena imaju pilastre s kapitelima složenije profiliranima i jače oprostorenima od vijenca koji ih povezuje i dijeli zidove od svoda.¹⁴

U Hvarskoj biskupiji, na njezinim otocima Hvaru, Braču i Visu, lomljenim bačvastim svodom pojačanim pojasnicama nadsvođeni su mahom veliki crkveni prostori. Pojedini od njih imaju i složeniju prostornu organizaciju od one što se susreće u omiškoj skupini. Naime, taj tip svodne konstrukcije ne primjenjuje se samo u jednobrodnom, nego i u trobrodnom crkvama. (Pitanje višebrodnosti, njezinih izvorišta i arhitektonskih odlika neće se ovdje razmatrati nego ćemo se zadržati samo na temi navedenoj u naslovu ovoga teksta.) Zbog razlika između jednobrodnog i višebrodnog sustava

Župna crkva Pohođenja Bl. Dj. Marije, Tugare, pročelje
Parish Church of the Nativity of the BVM, Tugare, façade

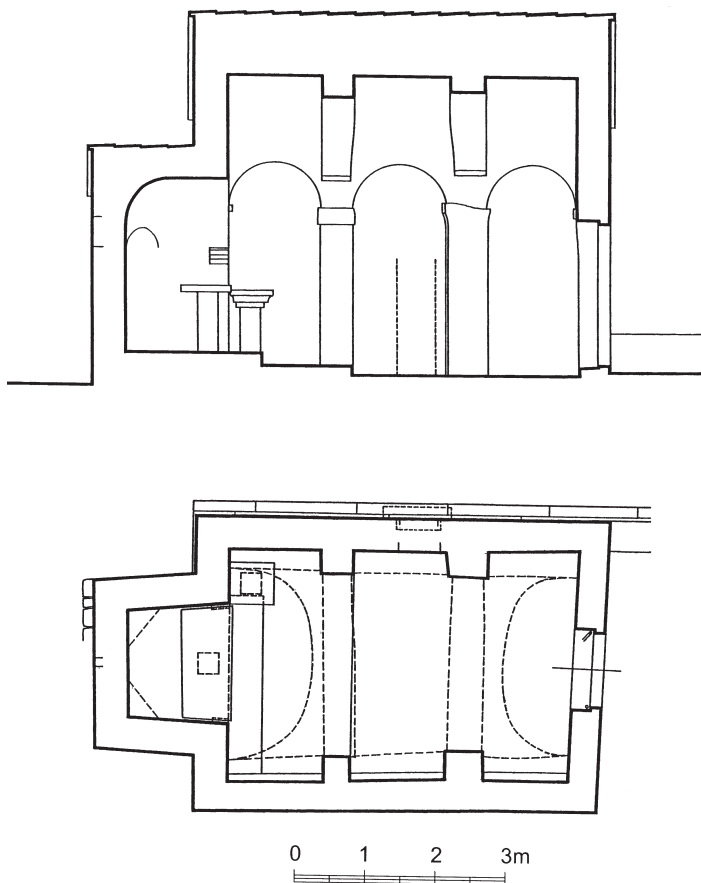

Župna crkva sv. Nikole, Gornji Humac, otok Brač, unutrašnjost
Parish Church of St. Nicholas, Gornji Humac, island of Brač, interior

ne može se izvorište raspoznati samo u jednom predlošku. Veze i utjecaji između pojedinih otočnih primjera složenije su nego u omiškoj skupini, njihova su ishodišta katkada i vremenski udaljenija. Započnimo zato s otokom Bračem i Župnom crkvom u Gornjem Humcu, zbog njezinih vremenski udaljenih uzora, ali isto tako i jedinim primjerom crkvenog prostora na tom otoku koji je nadstvođen šiljastim bačvastim svodom s pojasnicama.

Župna je crkva u Gornjem Humcu građena polovicom 18. stoljeća. Iznad ulaza u sakristiju postavljena je ploča povodom njezina posvećenja 1764. godine: »TEMPLUM HOC SUB INVOCATIONE DIVI NICOLAI EPI ERRETUM COSECRATUM FUIT AB ILLMO ET RMO D. D. F. JOACHINO M. PONTALTI EPO PHARENSI ET BRACHIENSI DIE XXIX OCTOBRIS ANNI DNE MDCCLXIV«. Završetak njezine gradnje bilježi 1741. godina, uklesana u postolje križa postavljena u vrh pročelja. Brod crkve nadstvođen je lomljenom bačvom pojačanom pojasnicama, svetište je uže i znatno niže, također je bačvasto zaključeno i osvijetljeno sa začelnog zida parom visokih polukružno završenih prozora. Crkva je izgrađena na mjestu starije. Ostao je sačuvan bočni zid broda s vratima koja imaju renesansne, uske stepenaste

profilacije. I glavni ulaz ima renesansni okvir vrata s prethodne crkve, samo povišenih dovratnika, a iznad nadvratnika portal je ojačan jastučastim frizom. Ostala je i rozeta uzidana u prvi kat crkvenog tornja. Njezin kružni otvor, podijeljen stupićima, obrubljen je dentima i prstenom gotičkog ornamenta »žioke na raboš«, a u kutovima monolitne kamene ploče u koju je upisana rozeta reljefno su prikazane glavice renesansnih anđela. Dobar je to klesarski rad iz 15.–16. stoljeća. Ali Župnu crkvu u Gornjem Humcu ne povezuju s prethodnim povijesnim razdobljima samo pojedinačni arhitektonski elementi gotike i renesanse koji su pripadali prethodnoj građevini. Sama njezina građevna struktura sa drži rješenja koja sežu dublje u prošlost. Bočni zidovi broda, naime, pojačani su snažno istaknutim pilastrima, gotovo uza zid prislonjenim stupcima, međusobno povezanim lučnim nadvojima, tako da su zidovi produbljeni s po tri duboke niše. Iznad pilastara su konzole koje nose pojasnice bačvastog svoda. Takvo konstrukcijsko rješenje, u kojem svod podupiru nosači prislonjeni uza zidove i povezani lukovima koji na nosače prenose teret svoda, a pojasnice su oslonjene na konzole podignute iznad nosača, karakteristično je za crkve predromaničkog razdoblja.¹⁵ Njihov brod mahom je trotra-

Crkva sv. Ilije kraj Donjeg Humca, otok Brač, tlocrt i uzdužni presjek (arhitektonska snimka: I. Tenšek, I. Valjato-Vrus)
Church of St Elijah, Donji Humac, island of Brač, longitudinal section

vejne dužine, jednako kao i u Gornjem Humcu. Na otoku Braču sačuvano je desetak predromaničkih i ranoromaničkih crkava s bočnim nišama i bačvastim svodom – kod ranijih i s pojasnicama, međutim crkvi u Gornjem Humcu najbliže su one sv. Ilije kod Donjeg Humca i sv. Jurja kraj Nerežišća. U obje, kao i u Gornjem Humcu, stupci imaju kapitele uske poput vijenca i pojasnice podignute na konzole, pa su mogle biti ishodište graditeljske ideje ponovljene polovicom 18. stoljeća. Ne treba isključiti ni mogućnost da je u Gornjem Humcu već prethodna renesansna crkva sadržavala neke elemente koji se u 18. stoljeću ponavljaju. Putovi predložaka i posredovanja ne mogu se za sada točno raspoznati, ali arhitektura Župne crkve u Gornjem Humcu na Braču sigurno je određena i predromaničkim predlošcima s istog otoka.

U 18. stoljeću, na istočnoj strani otoka Hvara i njegova starogradskog polja, u selima međusobno udaljenima tek dva-tri kilometra, u Vrbanju, Vrisniku i Svirču, istodobno se grade župne crkve s lomljenim bačvastim svodom i pojasnicama. Gradnja Crkve sv. Magdalene u Svirču započela je početkom 18. stoljeća, a dovršena je 1777. godine. Kako je uklesano iznad portala na natpisu: »PUK, SVIRASKI, SKLADNI / TEMPAL, OVI, SAGRADI, NA, SLAVU BOXYIU I SVE MRE MANDALINE 1777«. Crkva je, međutim, između 1910. i 1913. povećana po nacrtima arhitekta i konzervatora

Ćirila Metoda Ivekovića. Podignuta je kupola s transeptom i apsidom te trijem ispred portala, a uz bočna pročelja dograđena su stubišta koja se uspinju na pjevalište.¹⁶ Nacrti mjernika Frane Antuna Kurira iz 1801. godine koji se čuvaju u župnom arhivu pokazuju da je apside crkve prije Ivekovićeve intervencije bila pravokutna i uža od broda.¹⁷ Brod iz 18. stoljeća ostao je nepromijenjen: prostran je i visok, pilastrima i pojasnicama podijeljen je na tri traveja i osvijetljen u svakom traveju parom polukružnih prozora postavljenih iznad vijenca koji dijeli zidove od svoda. Pilastri su masivnih, višestruko profiliranih kamenih baza, ali su kapiteli izostavljeni i zamjenjuju ih obrati vijenca koji zaključuje zidove. (Iveković je povećao širinu vijenca trakom biljne ornamentike.)

I crkva u Vrisniku, posvećena sv. Antunu Opatu, također je jednobrodna. Skromnijih je razmjera. Lomljeni bačvasti svod njezina broda završen je godinu dana poslije onoga u Svirču, međutim tragovi ranije povijesti njezine izgradnje prepoznaju se u nejednakim dužinama traveja i izostavljanju vijenca koji bi dijelio zidove od svoda i povezivao pseudodorske kapitele pilastara. Samo za kapitele pilastara može se sa sigurnošću reći da su iz kasnog 18. stoljeća. Arhivski podaci o crkvi u Vrisniku sežu u 15. stoljeće, kada je 1431. godine posvećena sv. Katarini. Ta je crkva, kako bilježi vizitator 1627. godine, imala dva ulaza i dva svoda, a na oba njezina broda nastavlja se dograđeni jednobrodni prostor. Iz te su rane povijesti crkve ostala sačuvana renesansna vrata na sjevernom pročelju, a na glavnome tragovi ranijeg pročelja s dvostrukim zabatom, mala rozeta i zazidani otvori obaju vrata, a vjerojatno, barem djelomično, i njezin jednobrodni dio.¹⁸ Do obnove crkve došlo je početkom 18. stoljeća, postavljanjem podnog popločenja 1709. godine, a 1739. novu apsidu grade Marijan i Luka Palaversić iz Jelse i Antun Štambuk iz Selca na otoku Braču. Potom su crkveni nadstojnici 1774. godine sklopili ugovor s protomajstorom »Lukom Palaversićem p. Marijana i bratom mu Jurjom, kojim se Luka obavezao da će po vlastitom nacrtu prednji dio crkve, koji bijaše pod dva svoda, suobličiti stražnjemu, istočnom dijelu. Radovi bijahu gotovi 1778. ...«. Ali stoljeće kasnije nastupile su znatne promjene. Godine 1874. porušeno je svetište iz 18. stoljeća sa sakristijom na jugu i načinjena je današnja velika kapela iza koje stoji sakristija. U to su vrijeme također oblikovani izduženi i polukružno završeni prozori broda.¹⁹

Svodni sistem šiljaste bačve s pojasnicama gradi se na otoku Hvaru krajem 18. stoljeća i u trobrodnoj Župnoj crkvi Svetoga Duha u Vrbanju. Svod zaključuje glavni brod crkve. Njegovi su graditelji iz južnotalijanskoga grada Molfette, Mihovil Raffaelli, nastanjen u Makarskoj, i njegov šurjak Vicko Vesaggio (Visaggio). Raffaelli se 1790. godine obavezao spasiti preostali dio »stare gradnje vrbanjske župne crkve od rušenja«, a sljedeće godine »obnoviti nesavršene« lukove lađa po uzoru na one uz glavnu apsidu, izraditi im kapitele i nastaviti vijenac.²⁰ Crkva je posvećena 1793. godine.

Ne može se ustvrditi kojem razdoblju pripadaju spomenuti »nesavršeni lukovi«, da li onomu kada je započela gradnja sadašnje crkve 1726. godine, ili su ti lukovi preostali od one ranije, koja se prvi put spominje 1457. godine, a 1475. »dobivaju bratimi od Biskupa pravo da staru i novu crkvu spoje

Župna crkva Sv. Duha, Vrbanj, otok Hvar, unutrašnjost
Parish Church of the Holy Ghost, Vrbanj, island of Hvar, interior

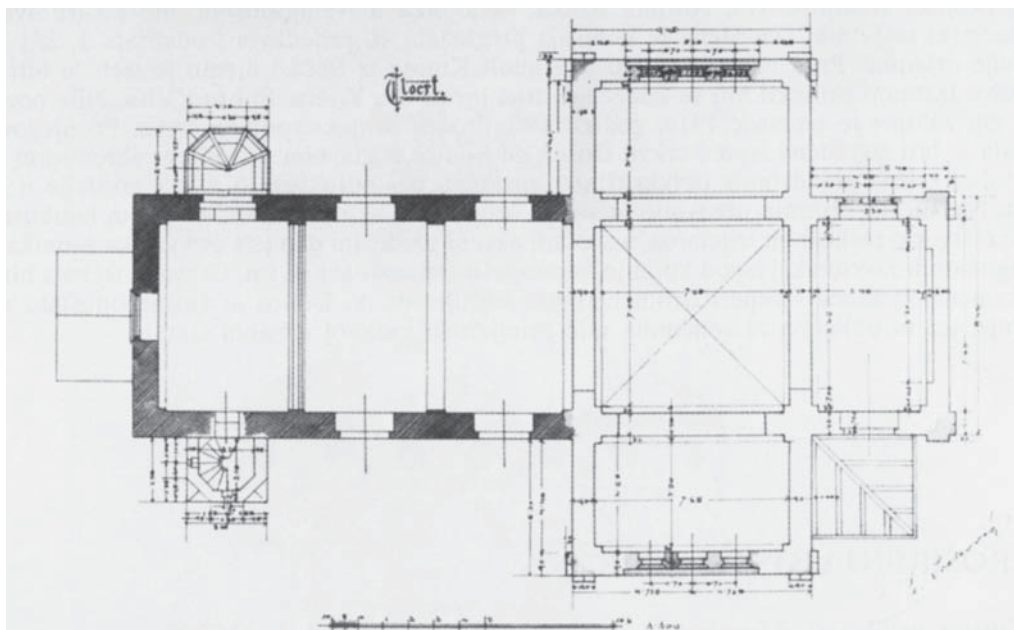
Župna crkva sv. Ante Padovanskog, Vrisnik, otok Hvar, unutrašnjost
Parish Church of St. Anthony of Padua, Vrisnik, island of Hvar, interior

u jednu.²¹ Teško da je u 15. stoljeću seosko naselje poput Vrbanja imalo veliku trobrodnu građevinu, pa je do njezine izgradnje u tom obliku došlo vjerojatno tek u 18. stoljeću, sa željom da se ponove trobrodni primjeri iz 16. stoljeća, izgrađeni u susjednim, većim obalnim mjestima – Jelsi, a potom i u Vrboskoj.

Ali prije nego što se upustimo u razmatranje tih veza treba pogledati konstrukciju i zidnu plastiku glavnoga broda vrbanske crkve. Stupci povezani lukovima dijele njegov naglašeno visok i širok prostor od bočnih brodova. Na stupce se nastavljaju pilastri koji se u razdjelnom vijencu zidova i svoda očituju obratima. Iznad obrata se uzdižu pojasnice šiljastog bačvastog svoda. Arhitektonska plastika je oštrobriđna. Kapiteli pilastara su pseudodorski, vrat im je visok, višestruko profiliran i djeluje poput maštovitom slobodom reduciranog odsječka gređa. Razdjelni vijenac zidova i svoda širok je, umnoženih profila, popunjen sitnim nizom konzola. Bočne strane pojasnica također su mnogobriđno opcrtane.

Šiljasti bačvasti svod s pojasnicama u crkvi u Vrbanju ponavlja isto konstrukcijsko rješenje iz Jelse, obližnjeg, ni dva kilometra udaljenog, većeg obalnog mjesta. Njezina župna crkva znatno je starija, 1535. godine je »proširena i utvrđena«, dakle

oblikovana u sadašnjem trobrodnom obliku.²² Odoljela je turskoj opsadi 1571. godine, pa je nije bilo potrebno obnavljati. Stoga su razlike u plastično-dekorativnim elementima između vrbanske crkve i više od stotinu i pedeset godina starije jelsanske posve razumljive. Ali upravo arhitektonska plastika srednjega broda u Župnoj crkvi u Jelsi upućuje na »ishodišni poticaj« hvarskih crkava – Hvarsku katedralu. Već smo spomenuli da su lezene u njezinu koru podignute na konzole, postavljene visoko iznad poda crkve. Konzole su, ponovimo, oblikovane tako da im uska i profilirana ploča zaključuje trokutno i sve pliće tijelo, konkavno uvučenih stranica s, poput kaplje, o vrh ovješanim malim kuglastim oblikom. Isti uski razdjelni vijenac zidova i svoda, iznad lezena naglašen obratima, te konzola konkavnih stranica s ovješanom kružnom »kapljom«, ponavljaju se i u glavnom brodu crkve u Jelsi. Ovdje su lezene kratke, »patuljaste«, budući da su postavljene iznad stupaca koji odjeljuju glavni od bočnih brodova. A konzole nisu plastički istaknute, nego su plitko uklesane, neposredno iznad stupaca, u istu kamenu traku koja gradi i pojasnice. Tako su konzole izgubile svoj arhitektonski smisao i svedene su na plastično-dekorativnu aplikaciju. Upravo ta preobrazba arhitektonskog u dekorativno pokazuje da je kor Hvarske katedrale prethodio gradnji svoda Župne crkve u Jelsi.

Župna crkva sv. Marije Magdalene, Svirče, otok Hvar, projekt dogradnje crkve Ć. M. Ivekovića iz 1907. g. – zidovi broda iz 18. st. su zatamnjeni (Arhiv Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, foto: G. Vranić)
Parish Church of St Mary Magdalene, Svirče, island of Hvar, plan for the extension of the church by Ć. M. Iveković of 1907 (Walls of the 18th century are darkened). Plan in the Archives of the Faculty of Architecture in Zagreb

Spomenimo i Župnu crkvu u Vrboskoj, koja je proširena bočnim brodovima nakon što je bila spaljena 1571. godine u turskom pljačkaškom pohodu. Njezin srednji brod također je nadstvođen lomljenim bačvastim svodom, međutim njegove se pojasnice ne oslanjaju na lezene, nego na konzole postavljene neposredno iznad stupaca. Prvi par konzola do svetišta istog je tipa kao i u Župnoj crkvi u Jelsi i Hvarskoj katedrali, samo su više, složenije profilirane i uključuju temu pseudodorskog kapitela. Po tome su svakako nastale kasnije od onih u jelšanskoj crkvi, tim više što ovdje nisu »aplicirane« na lezenu kao u Jelsi, nego im je vraćen arhitektonski smisao time što nose pojasnice. Jesu li te konzole pripadale crkvi kada je još bila jednobrodna i možda već nadstvođena lomljenom bačvom s pojasnicama? Možda je taj svod građen prilikom pregradnje crkve u trobrodni oblik, poslije 1571. godine, pa je samo prvi par konzola pomno oblikovan, a ostale su svedene samo na profilirani odsječak vijenca.²³

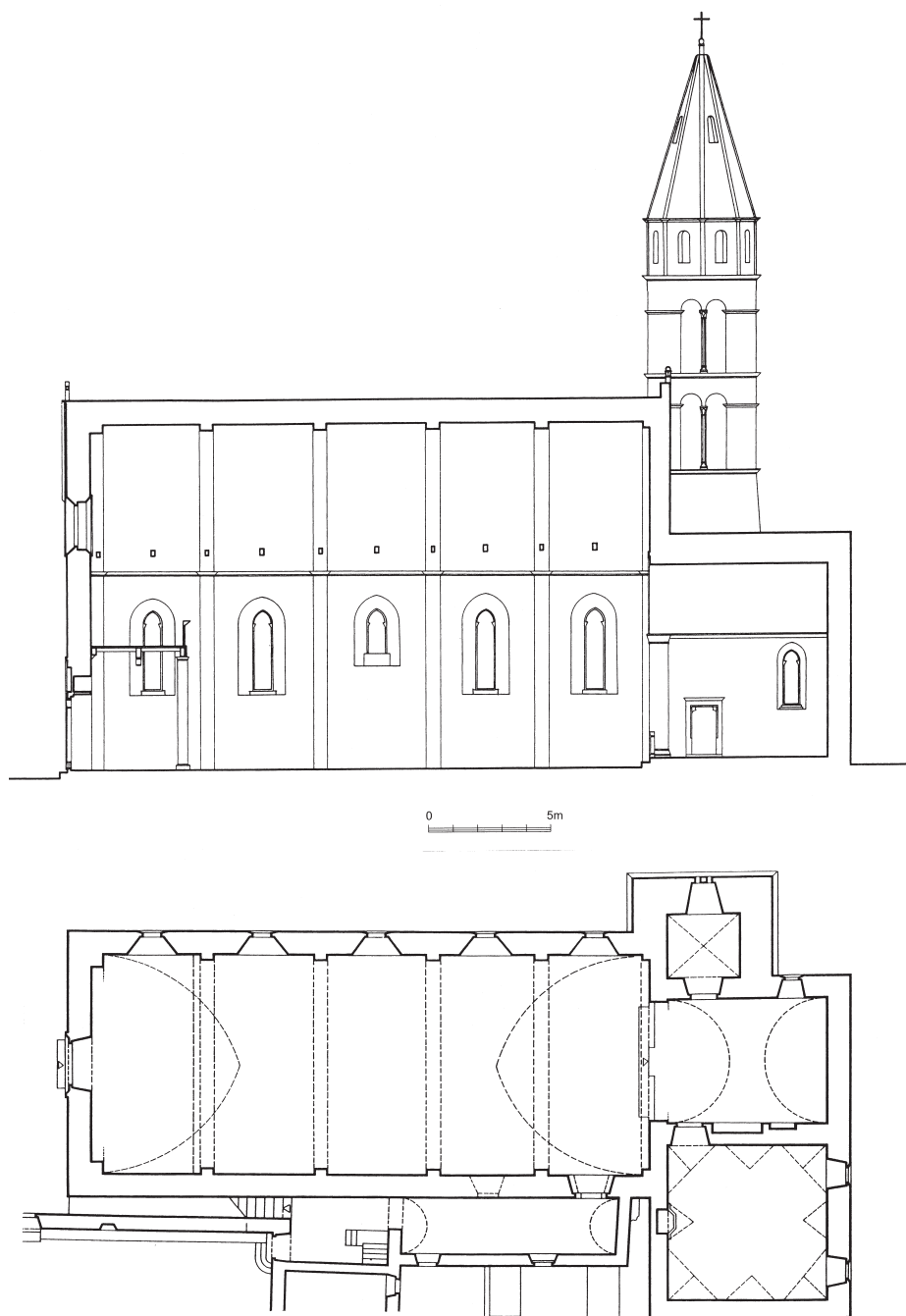
Navedeni slijed hvarskih crkava sa šiljastim bačvastim svodom i pojasnicama koji vremenski seže u prošlost do svetišta Hvarske katedrale, uključuje i Crkvu sv. Nikole u Starigradu. Oba prostorna dijela te crkve nadstvođena su bačvom s pojasnicama – svetište polukružnom, a brod šiljastom. Vrijeme izgradnje svodova nije nam poznato. Glavni i bočni portal su renesansni i upućuju na rano 16. stoljeće, ali čini se da su povišeni kasnije umetnutim postamentima dovratnika. Na kasnije vrijeme upućuju i pilastri, koji nose pojasnice obaju svodova svojim pseudodorskim kapitelima, kao i u Župnoj crkvi u Svirču.²⁴

Na Visu, otoku koji također pripada Hvarskoj biskupiji, tri su crkve sa svodnim sistemom šiljaste bačve i pojasnicama. Njihova izgradnja uglavnom je prethodila 17. stoljeću, a bu-

Župna crkva sv. Fabijana i Sebastijana, Jelsa, Otok Hvar, unutrašnjost
Parish Church of SS Fabian and Sebastian, Jelsa, island of Hvar, interior

dući da smo već navodili primjere iz ranijih stoljeća tražeći izvorišta i predloške, ne treba ih ni ovdje mimoći. Dvije su takve crkve na sjevernoj i jedna na južnoj strani otoka, a ta se topografska podjela pokazuje i u njihovim arhitektonskim svojstvima. Na južnoj je strani otoka, u Komiži, Župna crkva Gospa Gusarica. Na sjevernoj obali, u Visu je Gospa

Franjevačka crkva, Slano, tlocrt i uzdužni presjek (arhitektonska snimka: D. Stepinac)
Franciscan church, Slano, plan and longitudinal section

od Spilice, te u Podseldju, seoskom naselju povučenom u unutrašnjost otoka iznad grada, Crkva sv. Marije. Crkve na sjevernoj strani otoka bile su jednobrodne i priključuju se hvarskim primjerima iste svodne konstrukcije.

Izgradnja Gospe od Spilice vjerojatno seže u početak 16. stoljeća. Crkva je sagrađena već 1513. godine, ali se 1521. godine ponovno radi na njoj, bit će na prigradnji sakristije i dviju kapela.²⁵ Na tlocrtu crkve i njezina planiranog utvrđenja iz 1624. godine ucrtane su i spomenute dogradnje.²⁶ Krajem 18. stoljeća crkva je proširena bočnim brodovima i izgrađeno je novo svetište. Izvršene su i neke manje

preinake u srednjem brodu, ali se one posve razgovijetno raspoznaju, pa je lako predočiti njegov prethodni izgled. Arhitektonska plastika oblikovana je tako da uski, ali klesarski pomno profiliran vijenac odvaja zidove od svoda. Iznad ležena vijenac je istaknut obratima, na koje se nastavljaju pojasnice šiljastog bačvastog svoda.

Sve do 1592. godine u Poselju je bila jedina župna crkva na otoku, pa je njezin brod, nadsvođen šiljastom bačvom s pojasnicama, građen vjerojatno prije te godine.²⁷ Predloženo vrijeme izgradnje dovodi u sumnju činjenica da je već početkom 16. stoljeća bila izgrađena i Gospa od Spilice.

Ta velika crkva u Visu mogla je također služiti za župska okupljanja, pa je stoga brod crkve u Poselju mogao biti izgrađen i nakon predloženog datuma. Taj je brod prigrađen građevnom sklopu koji sadrži još dva starija sakralna prostora, dvije male kapele. Starija je s polukružnom, niskom apsidom i lomljenom bačvom nadsvođenim prostorom. Potom je uz nju podignuta još jedna kapela, posvećena sv. Margariti, s izduženom pravokutnom apsidom. Na njezinu jednostavnom pročelju u 19. je stoljeću promijenjen portal. Okvir mu je građen uskim kamenim gredama i s nadsvjjetlom kvadratnog oblika. Iznad portala ostao je sačuvan četverolisni okulus, upisan u kružnicu iscrtanu prutastom profilacijom. Između »latica« četverolista mala su kružna polja s lisnatom ornamentikom kasnog 15. ili 16. stoljeća.²⁸ Isto vremensko određenje potvrđuju i polukugle istaknute u kutovima kvadratne kamene ploče u koju je upisan krug s četverolistom. Nakon izgradnje kapela odlučeno je da se gradi brod župne crkve. Starija, šiljastom bačvom nadsvođena kapela poslužila je za apsidu novog broda. Njegovi zidovi podijeljeni su pilastrima s kapitelima oblikovanim poput višestruko profiliranog vijenca, a na njih se nastavlja pojasnice. (Tek kasnije pilastri su »preobraženi« u lezene, tako da su njihovi kameni kapiteli povezani jednako profiliranim vijencem izvučenim u žbuci.) Kapiteli oblikovani izmjenom konveksnog i konkavnog profila upućuju na to da je brod crkve u Poselju izgrađen poslije Gospe od Spilice, gdje je vijenac znatno uži i jednostavnije profiliran. Točnijoj dataciji prigrađenog broda u Poselju sigurno bi pomoglo da su ostali sačuvani stari prozori, ali oni su zamijenjeni početkom 20. stoljeća, kada je s pročelne strane crkvi prigrađen prostrani križni prostor, a stara kapela, koja je bila u funkciji apside, zidom je odvojena od broda nadsvođenog šiljastom bačvom i pojasnicama kako bi njezin prostor poslužio kao sakristija.

Župne crkve u Visu i Poselju svojim arhitektonskim značajkama, vješto građenim svodom i upotrebom arhitektonske plastike, bliske su hvarskim primjerima: koru Hvarske katedrale, osobito Crkvi sv. Nikole u Starigradu, pa i istodobno građenoj, premda trobrodnoj, Župnoj crkvi u Jelsi.

U Komiži, na južnoj strani otoka Visa, trobrodna Crkva sv. Marija Gusarica ima dva broda, srednji i lijevi, i nadsvođena je šiljastom bačvom s pojasnicama. Oba se broda razlikuju od standarda ovdje razmatranog arhitektonskog tipa: pojedini su građevni elementi izostavljeni – nema nosača, lezena ili pilastara, na koje se nastavlja pojasnice, a pojasnice su posve prorijeđene, svedene samo na jednu, podignutu na konzole postavljene iznad vijenca koji dijeli zidove od svoda. Tako nije ostvarena ritmička povezanost prostora, karakteristična za arhitektonsku strukturu crkava ove tipske skupine. Odstupanje od tipskog standarda i rješenje svodnog sistema komiške Gusarice te postupno građena njezina trobrodna širina posljedica su drugačijih poticaja i namjere da se ponovi građevna struktura Crkve sv. Nikole, koja je pripadala Benediktinskom samostanu Muster u Komiži.²⁹ U njezinu, tijekom nekoliko stoljeća građenom također trobrodnom prostoru, ali proširenom i bočnim kapelama, najstariji je romanički brod, koji sadrži iste elemente i postav kao i brodovi Gusarice. Izostavljene su lezene, pojasnice su

Župna crkva Gospe od Spilice, Vis, unutrašnjost
Parish Church of Our Lady of Spilice, Vis, interior

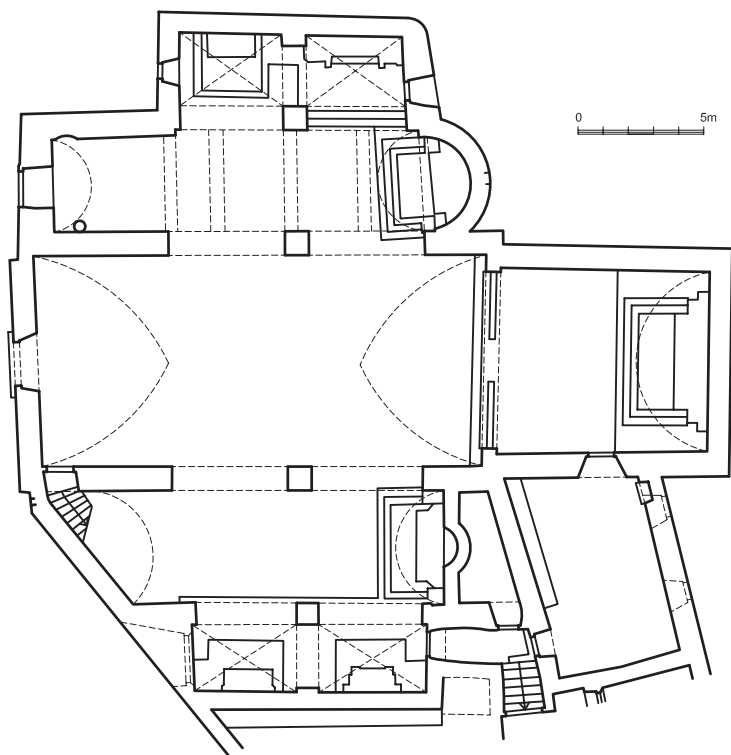
malobrojne i aritmički raspoređene. Podudarnosti sežu i dalje. U objema crkvama brodovi su povezani samo s dva široka otvora s lučnim nadvojima oslonjenima na masivni stupac. Međutim, u Musteru je bačvasti svod polukružnog presjeka, a nije šiljastog oblika kao u Gusarici. Šiljasti svod u Gusarici možda bi trebalo povezati s crkvom drugog benediktinskog samostana, smještenog na obližnjem otočiću Biševu, odmah ispred Komiže. Samostan je bio napušten vjerojatno krajem 13. stoljeća, ali crkva je potom obnavljana. Kasnije je mogao biti izgrađen i svod, pa bi šiljasti svod pojačan pojasnicama oslonjenima na masivne pilastre mogao potjecati iz razdoblja prije preseljenja redovnika u Muster kraj Komiže – vjerojatno krajem 13. stoljeća.³⁰

Izgradnja Župne crkve u Komiži započinje 1513. godine.³¹ Najstariji je srednji brod, a potom se gradi zapadni, lijevi, također nadsvođen lomljenom bačvom pojačanom pojasnicom. Smatra se da je podignut prije kraja 17. stoljeća.³²

Za hvarske crkve s lomljenim bačvastim svodom i pojasnicama građene krajem 18. stoljeća predloške ćemo naći na istom otoku. Upotrebu lezena i uskih vijenaca koji dijele zidove od svoda u Župnoj crkvi u Svirču ponavlja svetište Katedrale u Hvaru, a jednako je tako i u viškim crkvama 16. stoljeća u Poselju i Gospi od Spilice. Pilastri koji nose

Župna crkva sv. Marije, Poselje, otok Vis, unutrašnjost
Parish Church of St Mary, Poselje, island of Vis, interior

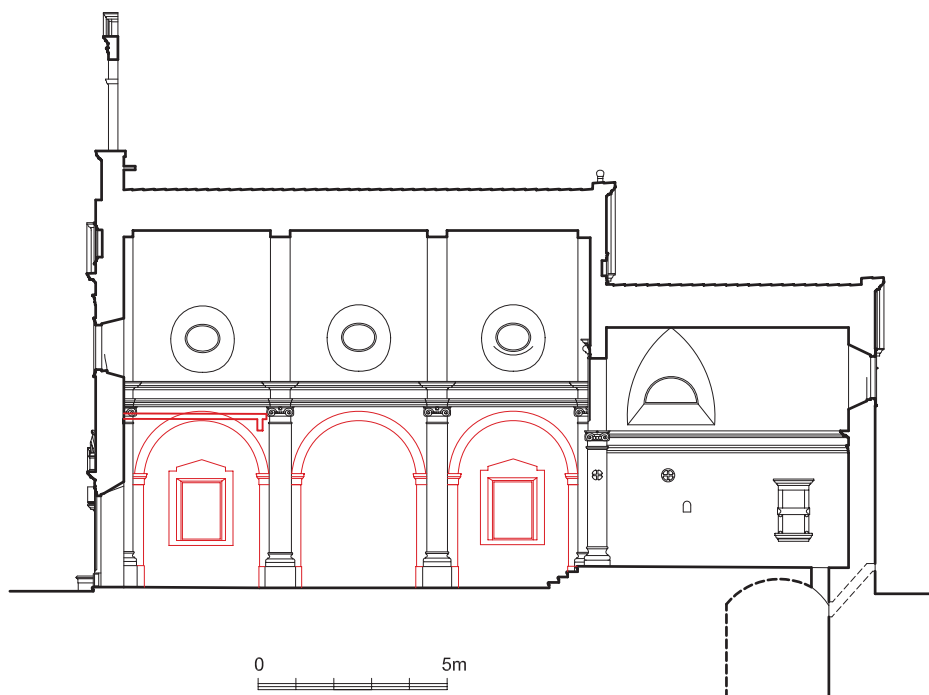

lezene u Vrisniku poznati su nam iz starogradske Crkve sv. Nikole, a trobrodnost Župne crkve u Vrbanju također nastavlja isto rješenje s početka 16. stoljeća iz susjedne Jelse. Ono je približno istodobno s proširenjem bočnim brodovima viške Crkve Gospe od Spilice.

U ovom nabravanju zajedničkih značajki hvarskih i viških crkava ponajviše se pozivamo na arhitekturu jednoga kora. Je li kor Hvarske katedrale doista mogao biti tako snažan poticaj izgradnji crkvenih brodova, tim prije što se na taj način mijenja njegova ikonografija? Umjesto svećenstvu, isti oblik prostora namijenjen je puku. Navedene sumnje omogućavaju nam pretpostavku o izgubljenim projektima Hvarske katedrale. Naime, nedostaju nam spoznaje o planiranom izgledu njezina broda, koji je morao biti određen istodobno s izgradnjom kora, dakle oko 1500. godine, a svakako prije početka gradnje pročelja, koja je u tijeku već 1541. godine.³³ Sudeći prema širini pročelja i njegovoj udaljenosti od kora,

Crkva Benediktinskog samostana Muster, Komiža, otok Vis, tlocrt
 (arhitektonska snimka: S. Machiedo)

Church of the Muster Benedictine Monastery, Komiža, island of Vis, ground plan

Gospa od Vrhopolja, Vrpolje, uzdužni presjek (arhitektonska snimka: I. Valjato-Vrus, I. Tenšek)
Our Lady of Vrhopoljce, Vrpolje, longitudinal section

katedrala je trebala biti jednobrodna građevina izdužena pravokutnog tlocrta.³⁴ Naglašena visina pročelja i visoki postav rasvjetnog okulusa, u vrh polukružnog zaključka njegova srednjeg dijela, ne sugeriraju pretpostavku da je projektirani brod trebao biti neposredno zaključen gredama krovne konstrukcije ili plohom stropa. U tom slučaju rasvjetni bi se okulus našao u zoni tavanskog prostora, odnosno bio bi presečen gredama krovne konstrukcije. To pokazuje i sadašnji, znatno kasnije realiziran stropni zaključak broda.³⁵ Očekivano je rješenje svodni zaključak, pa ako je u apsidi lomljena bačva s pojasnicama, vjerojatno je isti svodni sistem trebao imati i (neizgrađeni) brod. Naravno, projektirani bačvasti svod mogao je biti polukružnog, a ne šiljastog presjeka, kao kod Šibenske katedrale, ili konstruiran drvenom građom, kao onaj netom dovršen u venecijanskoj crkvi S. Maria dei Miracoli. Međutim, podizanje hvarskog pročelja napredovalo je vrlo sporo, pa još nije bio uklonjen brod prethodne katedrale, smješten između novoizgrađenog kora i započetog pročelja. Obnavljale su se njegove bočne kapele i gradile nove – ustvari traveji već prethodno započetih bočnih brodova. Dvije 1658. godine još nisu bile ni nadsvodene, a već 1664. protomajstor Ivan Petrov iz Splita podastire novi projekt katedrale, zbog kojega se stari brod zajedno s kapelama uklanja. Prema projektu gradi se trobrodni prostor, umjesto onoga za koji pretpostavljamo da je trebao biti jednobrodan i primjeren mjerama pročelja.³⁶ Budući da nema podataka, arhivskih nacрта ili zapisa koji bi potkrijepili pretpostavku o neostvarenom i izgubljenom projektu broda katedrale iz vremena izgradnje kora i prvih radova na pročelju, i nadalje će nedostajati čvrsta »karika« koja bi pojasnila odnos hvarske

stolnice i kasnijih crkava s lomljenim bačvastim svodom i pojasnicama, osobito njezin udio u izgradnji viških i hvarskih crkava ove tipske skupine.

Sve prethodno navedene crkve nadsvodene lomljenom bačvom s pojasnicama mogu se regionalno grupirati ili povezati s nekim zajedničkim predloškom istih arhitektonskih odlika, osobito u pogledu arhitektonske plastike. Od tih se mogućnosti sabiranja i grupiranja odvaja Crkva Gospe od Vrhopolja u Šibenskoj zagori kraj sela Vrpolja. Njezin projektant i graditelj Ivan Skoko započeo je s radovima 1723. godine, a već je 1726. godine posvećena, dakle i dovršena. Crkvi su 1940. godine prigrađeni bočni brodovi, ali bez znatnijih oštećenja starih zidnih dijelova, pa se njezin izgled virtualno može posve rekonstruirati, tim prije što su sačuvane njezine fotografije prije proširenja.³⁷ Stoga ćemo u razmatranju koje slijedi zanemariti spomenute dogradnje.

Crkva Gospa od Vrhopolja razlikuje se od ostalih crkava sa šiljastim bačvastim svodom pojačanim pojasnicama zbog drugačijih arhitektonskih elemenata i njihovim položajem u arhitektonskoj strukturi cjeline. Svod je, naime, probijen pravilno raspoređenim eliptoidnim prozorima. Prozorski otvori su, dakle, »podignuti« sa zidova u svodnu zonu; pojasnice svoda oslanjaju se na jonske pilastre i gređe. Isti se oblici arhitektonske plastike u »umanjenom mjerilu« ponavljaju i u apsidi, znatno niže od broda. Pilastri trijumfalnog luka su jonski, a gređe, kao i u brodu, odvajaju zidove od svodnog polja. Arhitektonska plastika crkve izrazito je masivna, kapiteli pilastara su okrupnjali, gređe je široko, s naglašenim obratima, pojasnice su istaknute, a svod apsida

Gospa od Vrhpoljca, Vrpolje, pročelje
Our Lady of Vrhpoljce, Vrpolje, façade

oštro je lomljenih ploha, zbog susvodnica postavljenih iznad polukružnih prozora. Snaga zidnog reljefa je osobito izražajna zbog razmjerno malog prostornog volumena crkve.

Gospa od Vrhpoljca ima izdvojen položaj u tipskoj skupini određenoj sistemom lomljene bačve s pojasnicama. Jer jednako postavljene ovalne prozore u zonu svoda imaju u Dalmaciji samo župne crkve na Korčuli, u blačanskoj crkvi već polovicom 17. stoljeća.³⁸ Jonski pilastri ranije su upotrebljavani samo na retablima oltara, pa ta odstupanja od tipskog standarda pokazuju da je Gospa od Vrhpoljca građena s namjerom da se ostvari svojevrsna sinteza različitih iskustava dalmatinskoga graditeljstva.

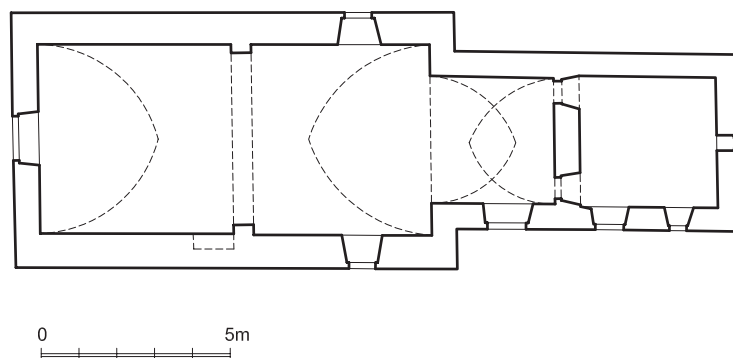
Nacrtna shema glavnog pročelja Gospe od Vrhpoljca standardna je za dalmatinsku sakralnu arhitekturu jer ima dva prozora uz portal, okulus iznad njega i preslicu u vrhu zabata. Ali Skoko je načinom oblikovanja navedenih elemenata uspostavio poredak drugačijeg arhitektonskog značenja. Portal i oba prozora te preslicu u vrhu pročelja zaključio je segmentno povijenim zabatima, u sredini presječenima postamentom za neki visoko uspravljani, vjerojatno

arhitektonski oblik. Nadstrešnice su naglašene tjelesnosti, pojačane nizom konzolica na zaključnoj profilaciji nadvoja. Isti je oblik nadstrešnica u Dalmaciji samo na zgradama koje projektiraju venecijanski arhitekti – na pročeljima palača Cindro i Milesi u Splitu te na Gropellijevoj Crkvi sv. Vlaha u Dubrovniku.³⁹

Graditelj crkve se ponajviše udaljio od standardne sheme pročelja projektirajući gigantiziranu preslicu. Preslicu je postavio tako da presijeca zaključni zabat pročelja. Iz njegovih pravocrtnih presječenih stranica preslica se uspinje mekim obrisom svoje baze. Iznad baze preslice graditelj postavlja veliku ukladu, s bokova podržanu volutama. Volute potom ponavlja iznad uklade, uz visoko uspravljenu biforu s vitkim otvorima za dva zvona. Biforu zaključuje već spomenutim, segmentnim, u sredini presječenim zabatom. Skoko tako proširuje rječnik arhitektonskih elemenata koristeći se poticajima venecijanskih arhitekata – presječeni segmentni zabat iznad otvora i polukružni prozori apsida. Rješavajući u Dalmaciji često ponavljanoj shemu pročelja s preslicom, Skoko smjelo povećava formate pojedinih elemenata i naglašava plasticitet pojedinih dijelova, pa tako uspostavlja nove odnose veličina. Razmičući arhitektonsku plastiku i postavljajući je uz bazu i vrh pročelja, ostvaruje novu izražajnu vrijednost plošne i nerasčlanjene površine zida. Ta ravna površina zida na uskom i visokom pročelju Crkve Gospe od Vrhpoljca ima vrijednost »aktivne pauze«. Ona je tema koja stvara napetost između dva plastička naglaska. Skoko je tako uspio nadvladati podvojenost između plošnih i reljefno oblikovanih zidnih dijelova i povezati ih u jedan prizor.

Zašto je graditelj primijenio lomljeni bačvasti svod? Odgovor je možda u zapisu koji spominje prethodnu crkvu Gospe od Vrhpoljca, oštećenu u Kandijskom ratu s Turcima, pa potom obnovljenu: »... g. 1721. svod je prijetio padom... Bratovština je odlučila da za sve veću slavu presvete Djevice staru crkvu poruši i sagrađi novu, veću i ljepšu. Stoga 25. 8. 1722. učini ugovor s graditeljem Ivanom Skokom ...«⁴⁰ Možda je i prethodna crkva bila nadsvodena lomljenom bačvom pojačanom pojasnicama pa su bratimi zahtijevali da jednaki svod ponovi i Ivan Skoko?

Na prethodnim smo stranicama crkve s lomljenim bačvastim svodom i pojasnicama razvrstali i podijelili u skupine s obzirom na teritorijalnu rasprostranjenost i karakteristične varijante njihove arhitektonske plastike. Premda smo pri tome imali namjeru zadržati se na 17. i 18. stoljeću, neminovno se moralo posegnuti dublje u prošlost jer su im arhitektura i pojedini njezini elementi upućivali na neposredno podrijetlo iz ranijih povijesnih razdoblja. Stoga se trebalo upustiti u ispitivanje ne samo crkava 15. i 16. stoljeća, kada svodni sistem lomljene bačve s pojasnicama postaje reprezentativna tema sakralne arhitekture u Dalmaciji, nego je bilo potrebno zakoračiti i dalje u prošlost, sve do razdoblja romanike i predromanike. Vidjeli smo da se pojedine arhitektonske teme iz tih udaljenih povijesnih razdoblja ponavljaju u 18. stoljeću. Sjetimo se samo crkve u Gornjem Humcu na otoku Braču, s pojasnicama podignutima na konzole i bočnim zidovima produbljenima velikim nišama, kao i u predromaničkim crkvama na istom otoku. Jednake niše nalaze se i u Župnoj

Crkva Franjevačkog samostana, Zaglav, Dugi otok, tlocrt
Church of Franciscan Monastery, Zaglav, Dugi Otok, ground plan

crkvi u Podgrađu, koja pripada omiškoj skupini, a preuzeta je iz tek nekoliko kilometara udaljenih romaničkih gradnji. Srednjovjekovne predromaničke i romaničke crkve bliske su i temeljnim određenjima ovdje razmatranog tipa. I njihovi su svodovi bačvasti i pojačani pojasnicama – ali polukružnog su, a ne šiljastog presjeka.

Pomak od polukružnoga ka šiljastom obliku svoda nije se mogao ostvariti »samostalnim razvitkom« graditeljskog umijeća i »domišljatošću« dalmatinskih graditelja. Jer to bi značilo da su koristeći se vlastitim iskustvima ostvarili stilsku promjenu konstrukcijskog sistema. Za takve promjene nije bilo razloga u graditeljskoj praksi, jer se lomljena bačva s pojasnicama isprva najčešće primjenjivala u malim prostorima, gdje širina bačvastog svoda nije postavljala zahtjeve za promjenom konstrukcijskog sistema. Za promjenu od polukružnoga ka šiljastom obliku bačvastog svoda bili su potrebni predlošci iz drugih graditeljskih tradicija. Smjramo pritom na južnu Francusku i sjevernu Španjolsku, na južnofrancusko-katalonsku romaniku, gdje se grade mnogobrojne crkve s bačvastim svodom pojačanim pojasnicama, oslonjenima na zidna pojačanja – lezene ili polustupove. Te su crkve mahom na hodočasničkim putovima prema Santiago de Composteli, pa ih se stoga naziva hodočasničkim tipom.⁴¹ Svodovi tih crkava u 11. stoljeću su polukružnog presjeka, a u 12. stoljeću učestalo se gradi i šiljasta bačva. Njezin šiljasti oblik preuzet je iz islamske arhitekture šiljastih bačvastih svodova s pojasnicama na maurskim građevinama u južnoj Španjolskoj, ali mogao je biti usvojen i posredovanjem drugih veza s Bliskim istokom i sjevernom Afrikom.⁴² Premda šiljastim oblikom podsjeća na gotičku strukturu, pa se i naziva »dijelom prethistorije gotičke arhitekture«, »lomljena bačva s pojasnicama bitno je romanička forma«.⁴³ Ona prethodi kasnoromaničkom križno-rebrastom svodu i travejnom sistemu njegove konstrukcije, u kojem se svodni teret oslanja na pojačanja zidova raspoređena u pravilnim intervalima, što omogućuje rastvaranje zidnih ploha velikim rasvjetnim otvorima, kasnije osobito karakterističnima za gotiku.

Hodočasnički tip rasprostranjen je po već spomenutim područjima sjeverno i južno od Pirineja. Njegove velike

trobrodne crkve s razvijenim deambulatorijem i transeptom, među kojima je i Santiago de Compostela, bile su izvor nacрта za mnoge crkve manjeg formata, u kojima se izostavljaju pojedini prostorni dijelovi, pa je jednobrodnost bila često rješenje u kasnom 11. i 12. stoljeću.⁴⁴ Varijanta tako reduciranog tipa ponavlja se i u Dalmaciji.

U konstrukciji dalmatinskih crkvenih građevina šiljasti bačvasti svod s pojasnicama usvaja se postupno i, čini se, s prekidima. Pritom iznenađuje, barem sudeći po sačuvanim primjerima, da se isprva češće primjenjuje u skromnijim građevinama, što je suprotno uobičajenim putovima kojima se novi oblici usvajaju prvo na reprezentativnoj razini i tek potom se ponavljaju u skromnijim razmjerima i varijantama. Put je tog usvajanja u Dalmaciji svakako dug i njegovi počeci ne mogu se zasada jasno razabrati. U tu bi svrhu trebalo provesti mnogo opsežnija istraživanja, koja bi obuhvatila šire južnojadransko područje i osobito arhitekturu benediktinaca.⁴⁵

Najranije točno datirane crkve sa šiljastim svodom i pojasnicama u zadarskom su kraju. Povijest njihove izgradnje arhivski je dokumentirana, pa ćemo je ovdje ponoviti, ne samo zbog pouzdanosti podataka, nego i zbog toga što pokazuje okolnosti ponavljanja jednog modela.

Prilikom izgradnje Franjevačke crkve u Zaglavu na Dugom otoku zadarski plemić Grgur Margetić sklopio je 1445. godine ugovor s graditeljima Vukom Slavogostovom i Jurjem Lukačevićem Zavaliskom, po kojemu je crkva »morala biti jednako velika, duga i visoka kao i Crkva sv. Mateja u zadarskom predgrađu, ali šira od nje pola stope«. Lukačević je potom sagradio na istom otoku i Župnu crkvu u Salima, ponavljajući projekt prethodno ostvaren u Zaglavu.⁴⁶ U objema crkvama s Dugog otoka – pa dakle i u zadarskom Sv. Mateju koji im je bio uzorak – svod je u polovici dužine pojačan samo jednom pojasnicom, koja se bez imposta nastavlja na par jakih lezena. To odstupanje od hodočasničkog tipa i za njega karakteristične naglašene ritmike prostornog volumena provedenog upravo upotrebom pojasnica i lezena može se objasniti istodobnim nastavljanjem dalmatinske graditeljske tradicije jednako oblikovanog dvodijelnog prostora lađe, koja seže sve do razdoblja romanike.⁴⁷

Te male crkve i kapele, od zadarskog predgrađa, Dugog otoka i Šolte pa do Korčule i Biševa, pokazuju da se svodni sistem šiljaste bačve s pojasnicama primjenjivao u Dalmaciji sigurno već u prvoj polovici 15. stoljeća. No, one nisu mogle biti model za istu konstrukciju svoda u kasnije građenim velikim crkvenim građevinama s kraja 15. i uglavnom iz 16. stoljeća. Jer, izgraditi svod velikog raspona i visine zahtijeva veće graditeljske sposobnosti od onih potrebnih za skromne prostorne mjere navedenih crkvice. Pritom i znatna klesarska vještina zidanja pravilnim klesancima i pomno oblikovana arhitektonska plastika pokazuje da su na djelu majstori koji ne bi tražili poticaje za svoje graditeljske zadatke u znatno skromnijim građevinama, u pogledu umijeća izvedbe i veličine. Tu su i ugledni naručitelji, kojima su pogledi sigurno bili usmjereni u značajna svetišta, a ne na skromne građevine dalmatinskoga seoskoga krajolika. Već smo spomenuli dominikance i njihovu Crkvu sv. Križa na Čiovu, ali mnogo su češći naručitelji franjevci, koji podižu crkve uz svoje samostane – kraj Orebića, na otoku Badiji kraj Korčule, u Slanom, Pridvorju u Konavlima, pa nešto sjevernije u Makarskoj. Istom procvatu izgradnje i u novim razmjerima obnovljenoj primijeni tipskih modela hodočasničke crkve pripada i kor Hvarske katedrale. Vrijeme njihova nastanka druga je polovica 15. i 16. stoljeće.

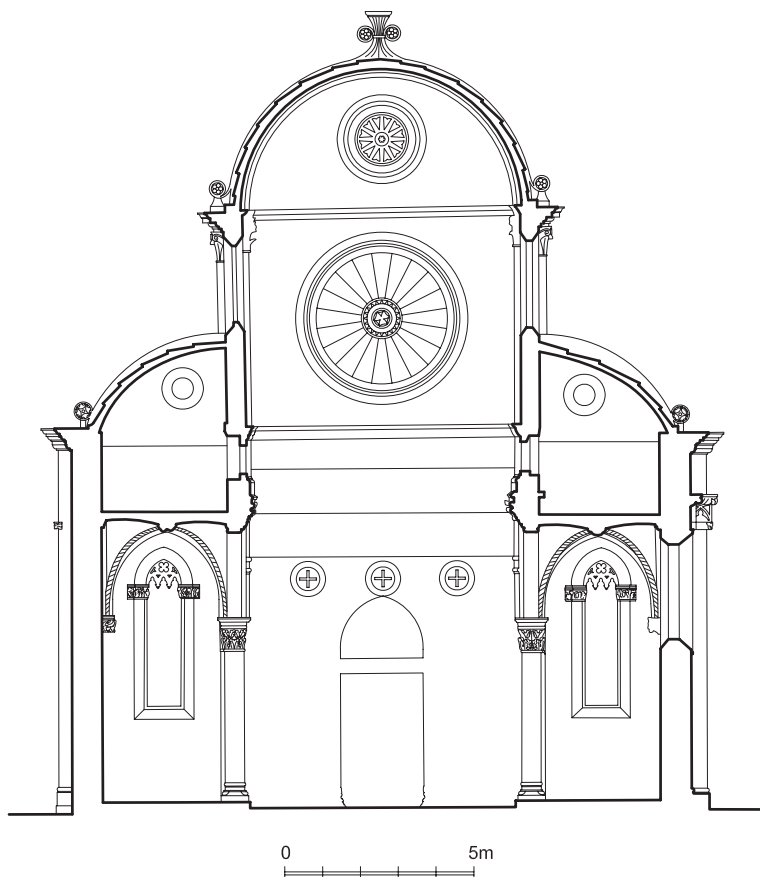
Dominikanska crkva na Čiovu nadstvođena je vjerojatno krajem 15. stoljeća; gradnja Franjevačke crkve kraj Orebića započinje 1479. godine;⁴⁸ u Makarskoj, nakon turskih razaranja, franjevci 1502. godine obnavljaju prethodnu (poslije 1468.) izgrađeni šiljasti svod s pojasnicama.⁴⁹ Na Badiji kraj Korčule dovršavaju gradnju prije 1523. godine,⁵⁰ u Slanom i Pridvorju franjevačke su crkve iz 16. stoljeća,⁵¹ a do gradnje kora Hvarske katedrale došlo je, čini se, oko 1500. godine. Potom na području Hvarske biskupije slijede župne crkve u Jelsi, Vrboskoj, Visu i Velom Selu, mahom iz 16. stoljeća. Tako hodočasnički tip crkve, karakterističan za razdoblje romanike, u svojoj varijanti s lomljenom bačvom postaje reprezentativna arhitektonska tema dalmatinske arhitekture kasno, tek u 16. stoljeću, četiri stotine godina nakon što je već bio rasprostranjen zapadnim Sredozemljem. Kako su ostvareni dodiri Dalmacije s tim udaljenim povijesnim prostorima i zašto su se oni od druge polovice 15. stoljeća tako snažno ojačali? Te veze između dalekih obala Sredozemlja ostvarene su, i dugo su trajale, zahvaljujući hodočasničkim putovima u Santiagu de Compostelu, na kojima su se, zajedno s masama vjernika iz drugih katoličkih zemalja, našli i hodočasnici iz Dalmacije. Naime, uz Rim i Svetu Zemlju, Santiago de Compostela bilo je najvažnije svetište katoličkog svijeta i najčešće mjesto hodočašća. Zbog njegova štovanja u mnogim dalmatinskim mjestima i gradovima osnivane su bratovštine sv. Jakova – u Zadru (djeluje već od 1203.), Splitu, Trogiru, Šibeniku (1414.), na Čiovu (1452.) – s ciljem organiziranja hodočasničkih putovanja.⁵² Za vrijeme turskih osvajanja, koja su već u drugoj polovici 15. stoljeća sezala do zidina dalmatinskih gradova, popularnost sv. Jakova dosegla je nove razmjere. U Španjolskoj su ga smatrali zagovornikom kršćanskog otpora muslimanima i pod njegovim zaštitničkim stijegom vojske Aragona, Navarre i Castiglie, upravo u godinama kada Turci pustoše hrvatske

zemlje, pobjednički ratuju protiv Kordopskog Kalifata, vraćajući islamizirani Iberski poluotok svijetu katoličke Europe. Uspjesi u Španjolskoj morali su biti poticajni i ulijevali su nadu u mogućnost da se ostvare i ovdje, u Dalmaciji. U takvim povijesnim okolnostima ponavljanje arhitektonske forme iz zemalja koje se pobjednički bore protiv zajedničkog neprijatelja kršćanstva ima simboličku, gotovo zavjetnu vrijednost. Njezine stilske oznake mijenjaju značenje u novom povijesnom kontekstu: aktualnost odabranog predloška u idejnoj funkciji koju ima u trenutnim političkim zbivanjima. Politička situacija daje mu novo značenje. To je značenje određeno zajedničkim raspoloženjem, kada se turska najezda smatrala prijetnjom cijelom kršćanskom svijetu. To je vrijeme kada su se pripremale vojne protiv Turaka u kojima su trebale sudjelovati snage ujedinjenih europskih vladara i sam vrh Katoličke crkve.⁵³

Arhitektonska struktura lomljene bačve s pojasnicama primjenjivana u Dalmaciji jednaka je u mnogim romaničkim crkvama na putovima prema Santiagu de Composteli. Sudeći po arhitektonskoj plastici, bliska im je jednostavnost katalonskih primjera s lezenama (a ne polustupovima) i uskim vijencima koji dijele zidove od svoda, jednobrodnost provansalskih crkava s jednom apsidom, ali i arhitektura cistercita, zbog jednostavnosti lišene bogate figuralne i ornamentalne dekoracije. Te crkve sadrže još neke podudarnosti s dalmatinskom temom šiljastog svoda s pojasnicama. Naime, nosači svodnih pojasnica podignuti su na konzole, kao i u kora Hvarske katedrale, a bočni su im brodovi zaključeni polovicom bačvastog svoda, tako da mu je presjek četvrtina kruga, kako je to i u trobrodnoj Župnoj crkvi u Jelsi (npr. Cistercitska crkva u Silvacanu, Bouches du Rhône, crkve Saint-Trophime u Arlesu, Saint-Eutrope u Saintesu, Zborna crkva u Vilabertránu, Sant Pere u Besalú⁵⁴).

Razlozi usvajanja hodočasničkog tipa crkve sa šiljastim svodom sigurno su bili i arhitektonske prirode. Dalmatinski naručitelji crkvenih gradnji prepoznali su njegovu romaničku šiljastu konstrukciju kao gotičku formu, za njihov arhitektonski ukus 15. i 16. stoljeća posve suvremenu i aktualnu. (Prepoznavanje šiljastog svoda kao gotičke strukture, ne mijenja povijesnu činjenicu da se radi o konstrukcijskom sistemu romanike.) Taj je svodni sistem, kako smo vidjeli, već u prethodnom stoljeću bio usvojen u Dalmaciji, vjerojatno s istih zapadnosredozemnih izvora, ali tek je izgradnjom velikih crkava s kraja 15. i 16. stoljeća postao jednim od vodećih arhitektonskih zadataka. Široki brodovi crkava nadstvođeni šiljastom bačvom sada su naglašene visine, pa je time istaknuto značenje prostornog tijela. Arhitektonska plastika koja se seže ukupnom visinom broda i pravilno dijeli i ritmizira sve zidne plohe rijetko se susreće u dalmatinskim crkvama velikih prostornih mjera prije 18. stoljeća.

Razmatranje utjecaja hodočasničkog tipa crkve na dalmatinsku arhitekturu svedeno samo na temu šiljastog svoda daje fragmentiranu sliku stvarnih povijesnih zbivanja i međusobnih veza. Romanička arhitektura zapadnog Sredozemlja znatno se šire, pa i ranije od ovdje spomenutih datuma, usvaja na istočnoj obali Jadrana i ona uključuje varijante polukružnog bačvastog svoda.⁵⁵ Te veze hodočasničkog tipa i dalmatinske

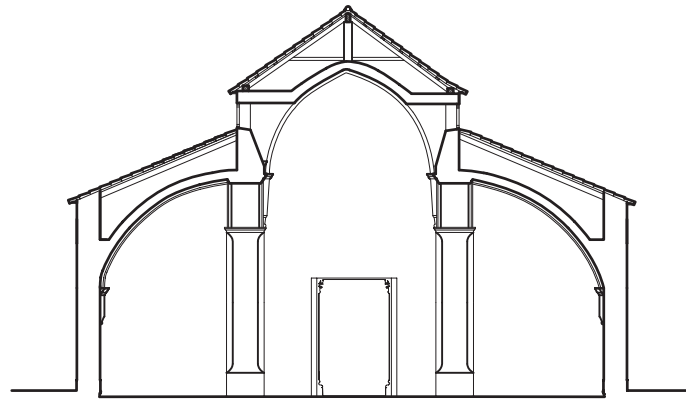
Katedrala, Šibenik, poprečni presjek (fotogrametrijsku snimku obradili za tisak: I. Tenšek, D. Zuljan)

Cathedral, Šibenik, transverse section

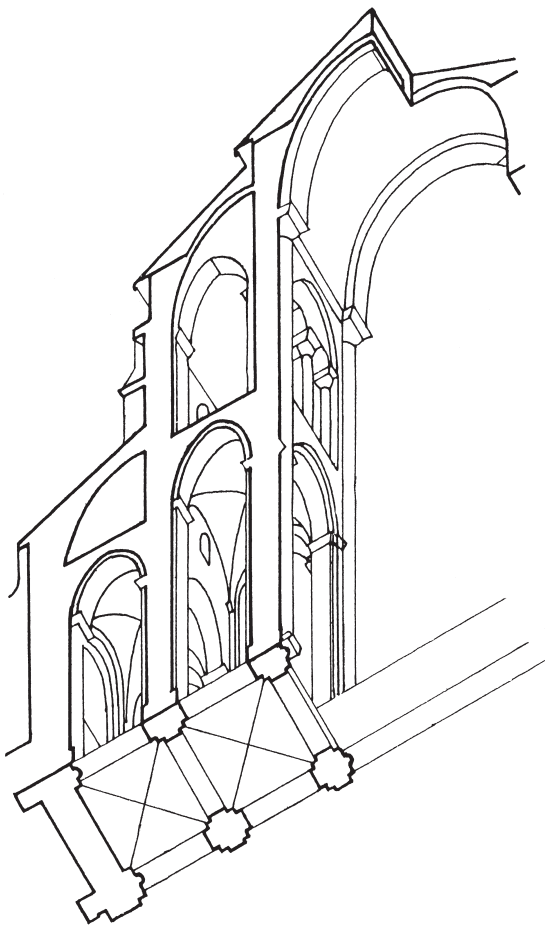
sakralne arhitekture najraskošnije se očituju upravo u jednoj građevini koja nije nadsvođena šiljastim svodom – u Šibenskoj katedrali. Arhitektonska shema Katedrale, omjeri njezinih prostornih veličina, glavni brod naglašene visine s triforijem iznad lučnih otvora prema bočnim brodovima, pa visoka ploha zida s prozorima i bačvasti svod s pojasnicama arhitektonski je poredak velikih trobrodskih građevina francuske i katalonske romanike (Katedrala u Autunu, Saint-Étienne u Neversu). Također su, kao i Šibenska katedrala, proširene transeptom i zaključene razmjerno malom kupolom, podignutom na masivni kubus s trompama i visoki poligonalni tambur rastvoren prozorima. Međusobne veze osobito pokazuje svod triforija postavljen iznad bočnih brodova.⁵⁶ Njegov polubačvasti oblik, građen tako da mu je presjek četvrtina kruga, ponavlja se u triforijima niza romaničkih crkava s hodočasničkih putova kroz južnu Francusku i Pirineje, na primjer u Saint Serninu u Toulouseu i Santiagu de Composteli. Namjera da se ponovi arhitektonska struktura srodna svečevu španjolskom svetištu potaknuta je političkim razlozima. To pokazuje friz s glavama što ga Juraj Dalmatinac postavlja u petom desetljeću 15. stoljeća na apside Šibenske katedrale. Na frizu su prikazani portreti pojedinih čelnika antiturske lige. Takvim izborom portreta zaštitnička uloga sv. Jakova proširuje se s religijskog područja – istodobno kada i u Španjolskoj – u neposrednu političku stvarnost borbe protiv islama.⁵⁷

Arhitektura Šibenske katedrale i njezino povijesno značenje sigurno se ne mogu objasniti samo tipskim određenjem. Želje njezinih naručitelja, određene hodočašćima u Santiago de Compostelu, samo su nacrtno odredile sklop arhitektonskih dijelova u kojima je svod za tipsko određenje hodočasničkog tipa »kritička forma«. Jer, materijalizaciju želja naručitelja ostvarili su Juraj Dalmatinac i Nikola Firentinac jezikom kasne gotike i rane renesanse. Željama naručitelja ne mogu se objasniti inventivna i uspješna rješenja montažne konstrukcije, ostvarena upotrebom kamenih ploča i greda, te plastičko-dekorativne i kiparske realizacije koje određuju povijesno značenje katedrale. Zahtjevi naručitelja nisu odredili ni rješenja pojedinih prostornih dijelova katedrale, za koja su ishodišta već prepoznata i objašnjena.

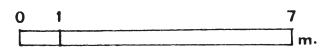
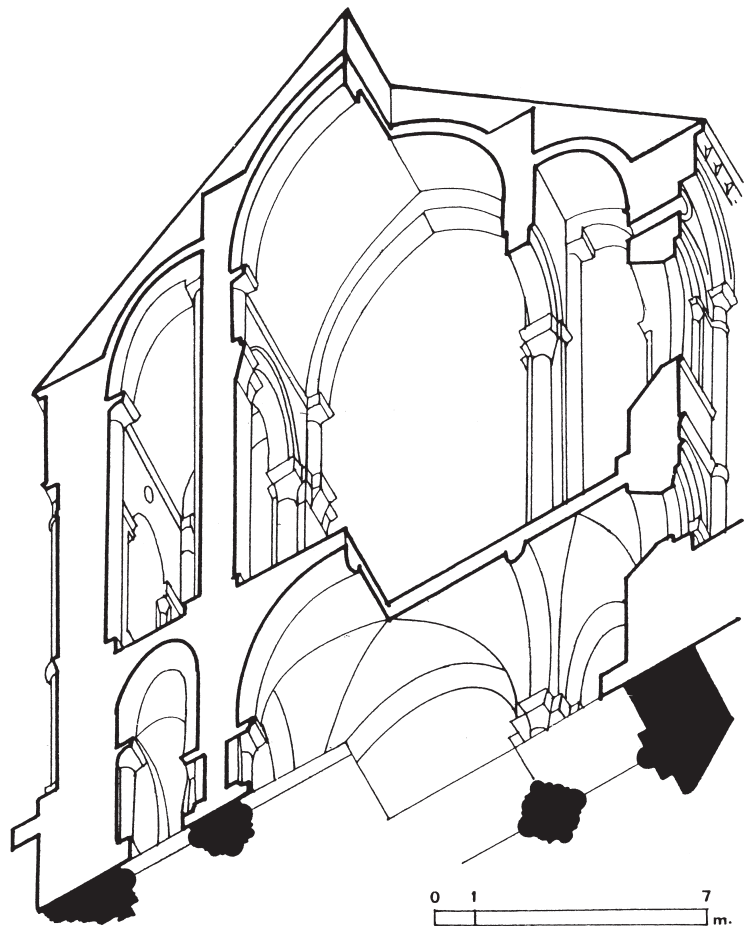
Šibenska katedrala sa svojom složenom prostornom strukturom, transeptom i kupolom te polukružnim bačvastim svodom ne pripada grupi ovdje razmatranih crkava koje određuje svod šiljastog oblika. Međutim, upravo te razlike pokazuju da se veze između dalmatinske crkvene izgradnje i južnofrancusko-katalonske romanike ne svode samo na jednu inačicu svodnog rješenja, nego da su bile znatno šire i razgranatije. Crkve s lomljenom bačvom pojačanom pojasnicama znatno su skromniji rezultat tih povijesnih okolnosti nego što je to Šibenska katedrala. Njihova jednobrodna arhitektonska shema, bez transepta i kupole, s vrlo reduciranom

Župna crkva sv. Fabijana i Sebastijana, Jelsa, Otok Hvar, poprečni presjek
(arhitektonska snimka: »Kipregel« Split; obradila: I. Valjato-Vrus)
Parish Church of SS Fabian and Sebastian, Jelsa, island of Hvar, cross section

Crkva Saint-Sernin, Toulouse, aksonometrijski presjek
Church of Saint-Sernin, Toulouse, axionometric section

Crkva Saint-Eutrope, Saintes, aksonometrijski presjek
Church of Saint-Eutrope, Saintes, axionometric section

upotrebom arhitektonske plastike, nastavlja najjednostavnije varijante hodočasničkog tipa. Jedino Župna crkva u Jelsi, s bočnim brodovima nadstvođenima polovicom bačvastog svoda (kao i triforiji Šibenske katedrale), proširuje raspone arhitektonskih tema, koji se, preuzeti iz hodočasničkog tipa, primjenjuju u dalmatinskim crkvama sa šiljastim bačvastim svodom.

Kada se u Dalmaciji isti konstrukcijski sistem ponavlja u kasnijim crkvama, mahom župnima iz 18. stoljeća, bili su već zaboravljeni njegovi davni izvori u zemljama zapadnog Sredozemlja i one povijesne okolnosti koje su bile poticaj njegovu usvajanju. Arhitektonski oblik lišen je svog izvornog značenja. Politička se poruka koju je posredovao izgubila. Sada su predlošci bliski – na Hvaru, Visu, u crkvama dalmatinskih franjevac. Struktura svoda doslovno se ponavlja, s istim varijantama u obliku pojasnica: zidane su i ožbukane ili građene klesanim kamenom profiliranih rubova. Lezene i vijenci jednako su postavljeni kao i stoljećima ranije. Vijenci su uski i jednostavni, a kada pilastri umjesto lezena dijele plohe zidova u pojedinim crkvama omiške skupine i vremenski »neodređenom« Sv. Nikoli iz Starigrada na Hvaru, teško je zaključiti je li to posljedica namjere za odmicanjem od uvriježenog standarda ili izraz želje da se ponove primjeri u kojima je izostavljen vijenac što dijeli zidove od svoda da bi se naglasilo okomito usmjerenje prostora.

U 18. stoljeću ponovno se primjenjuju pojedina rješenja preuzeta iz lokalne graditeljske tradicije. Niše na bočnim zidovima broda u crkvama omiške skupine ili u Župnoj crkvi u Gornjem Humcu pokazuju ponovno probuđeni interes za predromaničke i romaničke oblike, mahom kod pučkih majstora koji grade za potrebe skromnih seoskih sredina. Slijed stilskih promjena tijekom tih stoljeća ipak se prepoznaje u arhitektonskoj plastici, ali ona ne pripada sistemu konstrukcije građevine i njezinu tipskom određenju. Samo okviri portala, prozora, konzole, oblici otvora, prozori šiljastog ili pravokutnog oblika znakovi su stilskog vremena u kojem je crkva građena. U trobrodnoj Župnoj crkvi u Vrbanju ta su stilska određenja jače izražena zbog pilastara s pomno oblikovanim pseudodorskim kapitelima i širokog vijenca koji nose. Njegove mnogostruke profilacije, među kojima je i niz konzolica, jasno pokazuju da su iz 18. stoljeća. Ipak, to nije dostatno da bi se ukupna arhitektonska struktura, bitno određena konstrukcijskim sistemom šiljaste bačve, mogla objasniti normama stilova koji su slijedili nakon povijesnog doba kojemu ta struktura izvorno pripada. Jedini je primjer

znatnijeg odstupanja od toga tipskog određenja Crkva Gospe od Vrhpoljca, jer je njezin graditelj Ivan Skoko u strukturu određenu svodom s pojasnicama uključio arhitektonske elemente drugačijeg podrijetla i stilskog određenja.

Migracije oblika kroz prostor i vrijeme, promjene i gubljenje njihova stilskog značenja od zapadnog Sredozemlja do Dalmacije, od romanike do kasnog 18. stoljeća, a da se pritom ne mijenja narav građevnog sistema, pokazuje da su dalmatinske crkve sa šiljastom bačvom pojačanom pojasnicama vrlo konzistentna i na stilske promjene »otporna« tipska skupina. Njezina temeljna tipska odrednica, šiljasta bačva s pojasnicama koje nose uza zid prislonjeni nosači, »konstanta« je njezine arhitektonske strukture. Razlikuju se samo klesani elementi, proizvodi dalmatinskih majstora koji plastično-dekorativnim oblicima »opremaju« građevnu strukturu crkve te joj tako daju različite stilske značajke. A ti su klesani elementi određeni istim onim rječnikom dalmatinskih klesarskih radionica koji se temelji na razmjeni između »susjednih jadranskih obala«, a u tom pogledu važan je udio venecijanskih predložaka.

Crkve sa šiljastim bačvastim svodom i pojasnicama grade se gotovo pola tisućljeća, pa je njihova arhitektura jedna od temeljnih tema u razmatranju povijesnih odlika dalmatinskoga graditeljstva, njegove regionalne fizionomije i određenja njegova udjela u širem povijesnom prostoru. S tim u vezi svakako treba još jednom spomenuti Veneciju, s obzirom na njezinu dominirajuću ulogu u povijesti likovne kulture Jadrana, upravo u ovdje razmatranom vremenskom razdoblju. U venecijanskoj arhitektonskoj praksi ne primjenjuje se lomljeni bačvasti svod s pojasnicama, a zidani bačvasti svod javlja se vrlo rijetko. Za uvijete izgradnje na lagunama, na pjeskovitom tlu, bila su prikladnija lakša opterećenja, drvene stropne i svodne konstrukcije. Venecijanska arhitektura 15. i prvih godina 16. stoljeća nastavlja vlastita bizantinsko-romanička iskustva u organizaciji prostora ponovnom upotrebom *quincunxa* i mramornih obloga za oblikovanje zidnih površina. Istodobno se u Dalmaciji intenziviraju i u novim razmjerima prenose predlošci romanike iz zemalja zapadnog Sredozemlja. Ali to ne znači da teme preuzete iz islamske tradicije pokazuju neki specifičan položaj dalmatinske arhitekture između Istoka i Zapada, nego one potvrđuju njezinu pripadnost mediteranskoj arhitektonskoj kulturi i, zahvaljujući crkvama sa šiljastim bačvastim svodom pojačanim pojasnicama, onim zbivanjima u povijesti arhitekture koja povezuju međusobno udaljene istočne i zapadne obale Sredozemlja.

Bilješke

- 1
SLAVKO KOVAČIĆ, Nadžupska crkva sv. Mihovila u Omišu, u: *Prijatelj zbornik II, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 33 (1992.), 235.
- 2
SLAVKO KOVAČIĆ (bilj. 1), 235–237.
- 3
U starigradskoj crkvi samo dio kapitela ispod pjevališta nije u 19. stoljeću preoblikovan.
- 4
Alberti je već 1455.–1460. godine oblikovao srodan tip kapitela na pročelju Crkve S. Maria Novella i na Palazzo Rucellai, ali Alberti-jevi kapiteli iznad kaneliranog vrata nisu zaključeni profilacijom sime, nego dorskim ehinom ornamentiranim ovulusom. Upravo zbog primjene ornamenta smatra se da ni njihovo ishodište nije antički dorski red, nego ih je Alberti oblikovao iz složenijih oblika ranorenesansnoga kapitela *di fantasia*, reducirajući ih na njihovu profilaciju ehina, ornamentiranu ovulusom. Vidi: HUBERTUS GÜNTHER, Die Anfänge der modernen Dorica, u: *L'emploi des ordres dans l'architecture de la Renaissance: actes du colloque tenu à Tours du 9 au 14 juin 1986.*, (ur.) Jean Guillaume, Paris, 1992., 99–101.
- 5
U obnovi omiške crkve u 19. stoljeću (?) lezene su produžene do poda, tako da su pokrile konzole, a uzduž tjemena svoda, također u žbuci, oblikovana je traka koja ima rozete na sjecištu s pojasnicama. Prilikom kasnije obnove unutrašnjosti crkve konzole su skraćene na izvornu dužinu i prezentirane.
- 6
ROBERTO GARGIANI, Principi e costruzione nell'architettura italiana del Quattrocento, Roma, 2003., 30.
- 7
JOHN MCANDREW, L'architettura veneziana del primo Rinascimento, Venezia, 1995., 230–232, 239–255.
- 8
JOHN MCANDREW (bilj. 7), 239–255.
- 9
CVITO FISKOVIĆ, Hvarska katedrala, Split, 1976., 21. – Autor smatra da je kor građen u 14. stoljeću i da je to brod prethodne katedrale.
- 10
DANKO ZELIĆ, Nekoliko priloga povijesti umjetnosti 15. stoljeća u Trogiru: Samostan sv. Križa na Čiovu, Zlatar Matej Pomenić i kapela sv. Jeronima u katedrali sv. Lovre, u: *Peristil*, 50 (2007.), 63–80.
- 11
Crkvu je posvetio splitski biskup Nikola Dinarčić (Dinarić). Vidi: RADOSLAV TOMIĆ, Poljica i omiška okolica, u: *Omiš i Poljica*, Zagreb, 2006., 122. – Na preslici je uklesana 1763., a medaljon ugrađen u začelje apsida nosi 1756. godinu. Početkom 19. stoljeća prigradene su dvije kapele, tako da je crkva dobila oblik latinskog križa s patuljastim transeptom. U potprozornik sjeverne kapele uklesana je 1822. godina. Crkva je na pročelnoj strani produžena 1958. godine, o čemu svjedoči ploča s natpisom, postavljena u prigradnji.
- 12
Podaci i prijepis natpisa: RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 11), 122; MILE VIDOVIĆ, Splitsko-makarska nadbiskupija – župe i usta-
- nove, Split, 2004., 450. – Autor spominje da je prilikom vizitacije nadbiskupa Pacifika Bizze 1748. godine crkva još nenatkrivena.
- 13
Župnoj crkvi u Gatima izgrađena je nova široka apsida, ali otvor trijumfalnog luka pokazuje da je prethodna bila znatno uža od broda, dakle približno jednaka ostalima ovdje spomenutima poljičkim crkvama.
- 14
Na sve četiri poljičke crkve prozori su povećani u 19./20. stoljeću. Samo je u Tugarima na apsidi ostao mali polukružni prozor.
- 15
DAVOR DOMANČIĆ, Srednji vijek, u: *Kulturni spomenici otoka Brača, Brački zbornik*, 4 (1960.), 113–131; TOMISLAV MARASOVIĆ, Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji, Split, 1994., 68, 69, 71, 103, 149–152.
- 16
JOŠKO KOVAČIĆ, Svirče na Hvaru – pučanstvo i spomenici, u: *Služba Božja, liturgijsko-pastoralna revija*, 3 (1994.), 224–227; SLAVICA MARKOVIĆ, Ćiril Metod Iveković, arhitekt i konzervator, Zagreb, 1992., 65–69.
- 17
JOŠKO KOVAČIĆ (bilj. 16), 226.
- 18
JOŠKO KOVAČIĆ, Župa Vrisnik na Hvaru, u: *Služba Božja, liturgijsko-pastoralna revija*, 2 (1994.), 130–131.
- 19
JOŠKO KOVAČIĆ (bilj. 18), 131.
- 20
JOŠKO KOVAČIĆ, Spomenici u Vrbanju na Hvaru – o 200. obljetnici posvete župne crkve, u: *Služba Božja, liturgijsko-pastoralna revija*, 3 (1993.), 250.
- 21
JOŠKO KOVAČIĆ (bilj. 20), 249.
- 22
NIKO DUBOKOVIĆ, Gradnja i povijest crkve-tvrđave u Jelsi, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 18 (1970.), 106. – Autor izgradnju crkve datira u spomenutu godinu, pozivajući se na arhivske podatke. Ali isto tako navodi i zabilješku C. Fiskovića o narudžbi prozora za crkvu iz 1557. i vijenca godinu dana kasnije. Dakle, izgradnja crkve mogla se nastaviti i poslije polovice stoljeća.
- 23
Na pročelju se po građi zida jasno raspoznaje da su bočni brodovi dograđeni.
- 24
Vijenac koji povezuje kapitule (i dijeli zidove od svoda) u brodu nije plastički oblikovan, nego je samo naslikan, a u apsidi je oblikovan drvenom građom, vjerojatno u 18. stoljeću.
- 25
CVITO FISKOVIĆ, Spomenici otoka Visa od IX do XIX stoljeća, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 17 (1968.), 98. – Autor navodi samo drugu godinu, a A. Tudor na temelju objavljenih arhivskih podataka proširuje podatke o njezinoj izgradnji. Vidi: AMBROZ TUDOR, Dvije više crkve i njihovo utvrđivanje u 17. stoljeću, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 34 (1994.), 295.

26

AMBROZ TUDOR (bilj. 25), 299.

27

C. Fisković predlaže dataciju u 15. stoljeće. Vidi: CVITO FSKOVIĆ (bilj. 25), 92.

28

ISTO, 95. – C. Fisković, citirajući objavljeni rad D. Domančića, navodi da se kapela prvi put spominje u 16. stoljeću.

29

CVITO FSKOVIĆ (bilj. 25), 74–90, 112–119; AMBROZ TUDOR (bilj. 25), 288–289: Veroneški biskup Valier prilikom svoje vizitacije 1579. godine zatekao je Benediktinsku crkvu i samostan Muster u ruševinama. Prilikom obnove, do koje je došlo prije 1624. godine, na nacrtu iz iste godine ucrtan je još jedan brod do romaničkoga. Upravo je tada moglo doći do izmjena u konstrukciji romaničkoga svoda s obzirom na broj i raspored pojasnica te konzola na koje se one oslanjaju.

30

Samostan je osnovan 1050. godine. Samostalna opatija je od 1145., 1289. još je u funkciji, ali je 1458. već bio napušten. Crkva je ostala sačuvana i višekratno je obnovljena, pa se i vrijeme izgradnje svoda ne može točno odrediti. Vidi: SENA SEKULIĆ-GVOZDANOVIĆ, Utvrđeni samostani na tlu Hrvatske, Zagreb, 2007., 230–231.

31

AMBROZ TUDOR (bilj. 25), 295.

32

CVITO FSKOVIĆ (bilj. 25), 113.

33

CVITO FSKOVIĆ, Hvarska katedrala, Split, 1976., 21.

34

O odnosu trolisnog pročelja i prostora crkve vidi: RADOVAN IVANČEVIĆ, Trolisna pročelja renesansnih crkava u Hrvatskoj, u: *Peristil*, 35/36 (1992./93.), 85–120.

35

Shematske prikaze odnosa između pročelja i unutrašnjeg prostora svođenih i stropno zaključenih crkava vidi u: RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 34), 92, 93. – Razlike u položaju okulusa između stropno, odnosno svodno zaključenih crkava također dobro ilustriraju pročelja Codussijevih crkava S. Michele in Isola i S. Giovanni Crisostomo u Veneciji.

36

Arhivske podatke o izgradnji Katedrale donosi C. Fisković (CVITO FSKOVIĆ (bilj. 33), 24–42), međutim tumači ih drugačije. Polazeći od pretpostavke da je kor građen u 14. stoljeću (a ne oko 1500.), radove na kapelama (zapravo travejima bočnih brodova) tijekom 16. i 17. stoljeća tumači kao novogradnju do koje je došlo nakon djelomičnog rušenja stare katedrale, od koje je preostao samo kor – po autorovu mišljenju dio njezina broda. Međutim, arhivski podaci pokazuju da se u 16. stoljeću uglavnom popravljaju već izgrađene kapele-traveji: 1524. godine popravljaju se podno popločenje i grobovi u kapelama obitelji Paladinić i de Fumatis (str. 24), a 1602. godine obnavlja se Gospina kapela (str. 25). Samo se 1560. godine u arhivskim dokumentima spominje zidanje crkvenih temelja (str. 25), ali nije zabilježen ni opseg ni mjesto radova. Dakle, brod stare katedrale (koji prethodi izgradnji današnjega kora) nije bio uklonjen, nego se obnavljaju uz njega prigradene kapele-traveji. U dokumentu iz 1609. godine stoji da katedrala »naliči spilji, budući da već stotinu godina nije na njoj ništa sagrađeno osim jedne kapelice općinskim novcem« (str. 26).

I biskup Cedulin je potom 1613. godine također utvrdio da vanjšina i unutrašnjost stolne crkve »izgleda više špilja lupeška nego li kuća božja« (str. 27). Izneseni podaci pokazuju da se u 16. stoljeću samo obnavlja staro zdanje broda i bočnih traveja. U 17. stoljeću intenzivira se izgradnja traveja – 1624. (str. 37) i 1636. godine (str. 39). Ali činjenica da se projektom protomajstora Ivana Petrova iz 1664. godine uklanja brod s bočnim travejima, pa i onima koji su u izgradnji još 1658. godine (str. 42), jasno pokazuje da su ti traveji-kapele postavljeni uz brod stare katedrale i da se tako još uvijek nastavlja shema njezine organizacije neprimjerene projektu i započetoj izgradnji pročelja. Čini se da je važno upozoriti na ove razlike u tumačenjima kako bi se potkrijepila pretpostavka o izgubljenom projektu broda Katedrale koji je morao biti istodoban koru i početku izgradnje pročelja Katedrale. Također time dovodimo u pitanje prijedlog, oslonjen na Fiskovićeva oprezno iznesena razmišljanja, koji R. Ivančević iznosi u svojim studijama, kako je unesuglašena širina pročelja s brodovima Katedrale izraz namjere da se uspostavi ambivalentni odnos između teme prostora i zidne plohe. Vidi: RADOVAN IVANČEVIĆ, Odnos pročelja i prostora hvarske katedrale i problem stilskog određenja, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 24 (1984.), 73–98; Trolisna pročelja renesansnih crkava u Hrvatskoj (bilj. 34), 107. Autor zaključuje da se »hvarska fasada može svrstati u onu stilsku kategoriju kojoj i vremenski pripada: u manirizam«. RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 34), 107.

37

KRSTO STOŠIĆ, Sela šibenskog kotara, Šibenik, 1941., 72–73; O Ivanu Skoki vidi: KRUNO PRIJATELJ, Barok u Dalmaciji, u: ANĐELA HORVAT – RADMILA MATEJČIĆ – KRUNO PRIJATELJ, Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1982., 691–693. Fotografije crkve prije prigradnje brodova objavljene su u: KRSTO STOŠIĆ, n. dj., 73, i KRUNO PRIJATELJ, Umjetnost 17. i 18. stoljeća u Dalmaciji, Zagreb, 1956., 100, sl. 8.

38

CVITO FSKOVIĆ, Župna crkva u Blatu na Korčuli, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 16 (1992.), 77–96. Jednaki se lomljeni bačvasti svod bez pojasnica, probijen polegnutim ovalnim prozorima, kao i u Blatu ponavlja i u župnim crkvama u Pupnatu i Žrnovu.

39

Segmentni zabat s presječenim nadvojem i pojačan nizom konzolice javlja se već u 17. stoljeću na oltarnim retablama, na primjer u dominikanskim crkvama u Splitu i Trogiru i na palačama u Veneciji, među kojima je i Longhenina Belloni-Battaglia.

40

KRSTO STOŠIĆ (bilj. 37), 72.

41

KENNETH JOHN CONANT, *Carolinigian and Romanesque Architecture 800 to 1200*, Yale University Press, 1993., 157–175.

42

KENNETH JOHN CONANT (bilj. 41), 177, 183, 207, 301, 362, 363.

43

KENNETH JOHN CONANT (bilj. 41), 308, 183.

44

KENNETH JOHN CONANT (bilj. 41), 175; HANS ERICH KUBACH, *Architettura Romanica*, Milano, 1978., 72.

45

Tako su na Korčuli, na području nekadašnje župe Blato, najvećeg otočnog sela, četiri kapele koje se u dokumentima spominju polovicom 14. i početkom 15. stoljeća: Gospa od polja u prvoj

polovici 14. stoljeća, Sv. Jeronim u Blatu i Sv. Ivan Krstitelj pokraj Vele Luke u prvoj polovici 15. stoljeća te Sv. Križ u Blatu, po svojoj prilici građen polovicom 14. stoljeća. U njihovoj se maloju prostornoj mjeri, podjeli pojasnicama na tri traveja, masivnim pilastrima i odsutnosti vijenca koji odjeljuje zidove od svoda još ne napuštaju graditeljska iskustva ostvarena u prethodnim stoljećima. Toj bi se grupi građevina po temeljnoj strukturi mogla priključiti i Kapela sv. Mihovila u Žrnovici kraj Splita, također bez posve sigurne datacije. Vidi: IGOR FISKOVIĆ, Kasnosrednjovjekovne crkvice otoka Korčule, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, sv. 14 (1984.), 231–258.

46

CVITO FISKOVIĆ, Zadarski sredovječni majstori, Split, 1959., 44–45; IVO PETRICIOLI, Zadarsko otočje: zbornik, (ur.) Valentin Uranija, Zadar, 1974., 90.

47

Jednaku konstrukciju svoda sa samo jednom pojasnicom ima i znatno manja Crkva sv. Mihovila na Šolti, za koju se smatra da je građena možda u 14. stoljeću. Vidi: NEVENKA BEZIĆ-BOŽANIĆ, Srednjovjekovna crkva sv. Mihovila na Šolti, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 13 (1961.), 85–95. Idući dalje u prošlost, brod podijeljen parom lezema i pojasnicom naći ćemo u malim romaničkim crkvama nadsvođenima polukružnom, a ne šiljastom bačvom. Dvije su sačuvane na otoku Braču: u crkvama sv. Luke iznad Supetra i Stomorice kod Ložišća, te u Gospi od Srime na poluotoku Srimi, koji zatvara Šibenski zaljev. Vidi: DAVOR DOMANČIĆ, Srednji vijek i kulturni spomenici otoka Brača, u: *Brački zbornik*, 4 (1960.), 126, 130, te FRANO DUJMOVIĆ – CVITO FISKOVIĆ, Romaničke freske u Srimi, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 11 (1959.), 12–40.

48

CVITO FISKOVIĆ, Franjevačka crkva i samostan u Orebićima, u: *Spomenica Gospe od anđela u Orebićima 1470–1970*, (ur.) Justin V. Velnić, Omiš, 1970., 40–49.

49

KARLO JURIŠIĆ, Franjevački samostan sv. Marije u Makarskoj, u: *Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj – 250. obljetnica osnivanja i rada 1736.–1986.*, (ur.) Hrvatinić Gabrijel Jurišić, Makarska, 1989., 35, 36.

50

JOŠKO BELAMARIĆ, Franjevačka crkva i samostan na Otoku kod Korčule, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23 (1983.), 158.

51

Arheološkim istraživanjima u crkvi i samostanu u Slanom, koje je 1986.–1987. godine obavio Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode iz Dubrovnika, utvrđeno je da je crkva izgrađena u drugoj polovici 16. stoljeća, na temeljima starije, manje, kojoj je pripadao natpis na kamenjoj ploči obitelji Gradić iz 1420. godine, uzidan u sadašnje pročelje.

52

Crkvi Franjevačkog samostana u Pridvorju nakon potresa 1667. godine nije obnovljen svod, ali je sačuvan vijenac koji ga je dijelio od zidova. Iz posljednjih godina sve brojnijih radova naših povjesničara o fenomenu hodočašća i hodočasnika spomenimo samo ove: JOSIP KOLANOVIĆ, Prilog povijesti šibenskih

hodočašća u kasnom srednjem vijeku, u: *Croatica Christiana Periodica*, god. VI., br. 9 (1982.), 24; FRANJO ŠANJEK, Crkva i kršćanstvo u Hrvata: srednji vijek, Zagreb, 1993., 355–363; IRENA BENYOVSKY, Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima, u: *Croatica Christiana Periodica*, god. XXII, br. 41 (1998.), 137–159.

53

U tim su pripremama franjevci imali istaknutu ulogu, čemu je vjerojatno doprinijela i sudbina njihove provincije. Prije turskih osvajanja njihova je vikarija bila široko rasprostranjena. Krajem 14. stoljeća obuhvaćala je i susjednu obalu Jadrana sa samostanima u Apuliji (JULIJAN JELENIĆ, Kultura i bosanski franjevci, Sarajevo, 1912., 36). Imali su predstavništvo u Svetoj zemlji namijenjeno hrvatskim putnicima koji su hodočastili k Božjem grobu. Kada su se dijelovi vikarije našli pod Turcima, u tim dramatičnim okolnostima njezin se teritorij počeo razlamati izgubivši prvo Apuliju, zatim se 1464. godine odvojilo područje Dubrovačke Republike, a 1469. godine i Dalmacija (JULIJAN JELENIĆ, n. dj., 116, 119). Te su povijesne nepogode sigurno doprinijele sudjelovanju franjevaca u pripremama za rat protiv Turaka i nastavku njihove borbe protiv islama, započete još djelovanjem franjevačkih prvomučenika u islamskim zemljama, pa i u Španjolskoj. Sve te okolnosti mogle bi pomoći da se objasni zašto krajem 15. i početkom 16. stoljeća uglavnom na području južne Dalmacije franjevci grade crkve hodočasničkog tipa.

54

Bočne brodove nadsvođene polovicom bačvastog svoda imaju i pojedine romaničke crkve na susjednoj obali Jadrana: u Apuliji stara katedrala u Molfetti i crkva Ognissanti di Cuti u Valenzanu. U objema su svodovi bez pojasnica, a srednji brod nije im nadsvođen šiljastom bačvom s pojasnicama, nego s tri kupole postavljene duž longitudinalne osovine. Teško da bi graditelji u Dalmaciji »ekstrahirali« samo konstrukcijsko rješenje svoda za bočne brodove, a da ne iskoriste predložke koji su nudili cjelovito rješenje njihova graditeljskog zadatka.

55

VOJISLAV KORAĆ, Graditeljska škola Pomorja, Beograd, 1965., 19, 24, 180, 181. – Autor smatra da se u arhitekturi Benediktinske crkve sv. Srđa i Bakha na Bojani prepoznaju južnofrancusko-katalonski utjecaji, ostvareni posredovanjem francuskih graditelja koji su došli iz Napulja, zahvaljujući dobrim odnosima kraljice Jelene i njezinih sinova s Napuljskim dvorom.

56

Na veze Šibenske katedrale s francuskom romanikom ukazao je već EJNAR DYGGVE upozoravajući na svodove triforija (Il frontone ad arco e trilobato veneziano. Alcune osservazioni sulla sua origine, u: *Venezia e l'Europa*, Atti del XVIII Congresso internazionale di Storia dell'arte, Venezia 12–18 settembre 1955, Venezia, 1956., 228.)

57

Za ikonografiju friza s apsida Katedrale vidi: IVO PETRICIOLI, Portret Ivana Paleologa na šibenskoj katedrali, u: Juraj Matejev Dalmatinac, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 3–6 (1979.–1982.), 197; IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Pokušaj identifikacije pojedinih glava Jurja Dalmatinca na šibenskoj katedrali, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 18 (1994.), 7–22.

Summary

Vladimir Marković

Dalmatian Churches of the 17th and 18th centuries with Pointed Barrel Vaulting and Transverse Ribs – Origins and Routes of Adoption

In Dalmatia from the 15th to the end of the 18th century, churches were built that were vaulted with pointed barrel vaults reinforced with transverse ribs. In the 15th and 16th centuries, on the whole these were Franciscan churches: in Pridvorje (16th century); Badija near Korčula (finished 1523); in Orebić (building started in 1479); Makarska (after 1468); Zaglav on Dugi Otok (construction started in 1445); Dominican church of Holy Cross on Čiovo (second half of the 15th century?); and the apse of Hvar Cathedral (around 1500?). The same type of vaulting is repeated immediately after this in some parish churches – in Jelsa on Hvar island (completed 1535) and on Vis island in Vis town (completed 153), Poselje (16th century) and Komiža (construction started 1513). A pointed barrel vault with ribs is characteristic of southern French and Catalonian Romanesque and its forms adopted from Islamic architecture. In Dalmatia the same vaulting solution was adopted because of the Dalmatia pilgrims to the shrines of the western Mediterranean, particularly Santiago di Compostela. The late time for the adoption of this type of vaulting was brought about by political events defined by the great wars with Islam. In Dalmatia the Turkish conquests in the 15th century went all the way up to the walls of some cities on the coast, and at the same time the Spanish were restoring the Islamised Iberian peninsula to the world of Catholic

Europe. In such historical circumstances the repetition of an architectural form would have a symbolic and practically votive import. The author recognised the same already seen influences of southern French – Catalonian Romanesque (E. Dyggve) in the plan for Šibenik Cathedral, the most important Renaissance building on the Croatian Adriatic. The reasons for adopting the pointed barrel vault with ribs were prompted by architectural considerations. Dalmatian clients for church buildings could recognise the Romanesque pointed construction as a Gothic form, which was typical of their architectural taste in the 15th and 16th centuries.

When the same structural system of the ribbed pointed barrel vault is repeated in later churches, mainly parish churches of the 18th century, the distant forerunners in the lands of the western Mediterranean had been forgotten. It is particularly common in the 18th century in the parish churches of the diocese of Hvar (Vrbanj, Vrisnik, Svirče) and Omiš and its wider surroundings (Omiš, Gata, Tugare, Ostrvica, Podgrađe). A pointed barrel vault reinforced with ribs became part of the local tradition.

Key words: architecture, 17th and 18th centuries, Dalmatia, pointed barrel vaulting with ribs, origin, reception